

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

Bölcsészdoktori értekezés

ZALAI MEZŐVÁROSOK XVII-XIX. SZÁZADI KÉZMŰ-
IPARÁNAK ÖSSZEHOSONLÍTÓ VIZSGÁLATA

Irta:

LENDVAI ANNA

1979

T A R T A L O M

	<u>oldal</u>
I. A DOLGOZAT CÉLJA, MÓDSZEREI, FORRÁSAI	1.
II. A XVIII-XIX.SZ.-I ZALAI MEZŐVÁROSI KÉZMŰIPAR XVII. SZ.-I ELŐZMÉNYEI	7.
1. Zalai mezővárosok a XVII.sz.-ban	7.
2. Céhalakulás a XVII. sz.-ban	10.
3. A XVII. sz.-i céhek élete az articu- lusok tükrében	17.
III. A CÉHES KÉZMŰIPAR ALAPJAI MEZŐVÁROSAINK- BAN A XVIII. SZ.-BAN	32.
1. Kenizsa, Keszthely, Sümeg, Szentgrót, Tapolca és Túrje gazdasági-társadalmi képe a század elején	32.
2. Iparágak és kézművesek a XVIII. sz. közepén és végén	39.
IV. CÉHEK A XVIII. SZÁZADBAN	58.
1. Céhalakulás a század első és második felében	58.
2. A céhek élete a XVIII.sz.-ban	76.
V. A ZALAI MEZŐVÁROSI KÉZMŰIPAR A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN	84.
1. Iparágak és kézművesek a XIX. sz. első harmadában	84.

	<u>oldal</u>
2. Céhalakulás 1800 és 1848 között	93.
3. Mesterek, legények és inasok /létszámadatok az 1800-as évek első felében/	96.
4. A céhek bezárkózásának, az ipar fejlődését gátló szerepének, a céhen belüli osztályharcnak a mutatói mezővárosainkban 1848-ig	101.
MELLÉKLETEK	119.

I. A DOLGOZAT CÉLJA, MÓDSZEREI, FORRÁSAI

Az ipartörténetnek mindenkor hálás témája a kézműiparnak, illetőleg szervezeti formájának, a céheknek a vizsgálata. Bár a céhes ipar történetéről, általános és helyi sajátosságairól a múlt század végétől napjainkig születtek és születnek tanulmányok, Zala megye kisiparát, céheit bizonyos részterületek kivételével még nem dolgozták fel.

1975-ben megírt, Nagykanizsa XVIII-XIX. sz.-i kézműiparát vizsgáló szakdolgozatom óta foglalkoztatott az a gondolat, hogy Zala megye többi mezővárosának kisiparát is kutassam, s összehasonlítsam a megye legfejlettebbnek, legiparosodottabbnak tartott városa, Kanizsa kézműiparával. Vizsgálódásom körét csupán hat mezővárosra - Kanizsa, Keszthely, Sümeg, Szentgrót, Tapolca és Túrje - terjesztettem ki. Zalaegerszeg kisipara Simonné Tigelman Ilona levéltáros kutatási témája, ezért adatai csak később vethetők össze a fent említett helységek ipari adataival. Hiányzik még néhány zalai mezőváros /Csáktornya, Légrád, Tihany stb./, de miután eredeti elképzelésem szerint csupán néhány mezőváros kézműiparát dolgozom fel, ezen helységek anyagát nem kutattam. Ma már feltétlenül fontosnak, s későbbi kutatások feladatának tartom, hogy a történelmi Zala

eredeti elképzelésem időbeli határait tekintve is bővült.
 Formáink általában haligatnak a XVII. sz. -i céhale-
 kulásokról, s így magam is feltételeztem, hogy meggyén-
 ben a céhes ípar kezdeteit a XVII. sz. végére tehetjük.
 Csupán véletlenül, Országos Levéltár-beli kutatásaim so-
 rán bukkantam nyomára a korábbi céheknek, amelyek azt
 bizonyították, hogy a török korban az állandó háborúk és
 belső viszályok ellenére is szép számmal alakultak ceh-
 szervezések /nehány XVII. sz. -i privilégium korábbi dátu-
 ma arra enged következtetni, hogy már a XVII. sz. előtt
 is szervezettek céhek/. Természetesen kevesebb kutatá-
 sra, mint a XVIII-XIX. sz.-ban, mert a kiváltságlevelle-
 ken kívül más írásos forrás /szegődötteset írásom, jegy-
 könyv stb./, illetőleg tárgyi emlékek nem áll rendelkezé-
 sünkre, azonban a privilégiumok szövege alapján bizonyos

csupán jelzés.
 Bár fő célom a céhes ípar vizsgálata, kutatásom nemcsak
 a céhekre terjedt ki, hanem a kézműipar összes fellelhe-
 to ágrára. Azért tartottam ezt fontosnak, mert a különböző
 iparágak jelentős részének nem alakult cehé.

megye valamennyi mezővárosának és községének kisliparát
 feldolgozzuk, hiszen a szűk kislipar XVII-XIX. sz. -i
 helyzetének elemzéséhez, helytálló következtetések le-
 vonásához a vizsgált mezővárosok anyaga nem elegendő,

mértékig megismerhető ezen iparostársaságok élete, valamint az egyes helységek iparának kapcsolata. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy vizsgált mezővárosaink legjelentősebbike, Kanizsa 1600-1690 között török kézen volt, így céhek ott nem alakulhattak. Iparosok minden bizonnyal éltek a városban, hiszen a lakosság mindennapi /élelmezési, ruházati, szerszám- és fegyver/ szükségleteit ki kellett elégíteni, valamint a török katonaság számára is dolgoztak. A török kiverése után az itt élő mesterek, de leginkább a betelepülő németek hamarosan sorra megalakítják a céheket. A többi mezővárosunkban, amelyek mind rendelkeztek várral vagy erődítménnyel, s hosszú időre nem kerültek török uralom alá, már a XVII. sz. folyamán létrejönnek az iparos-szervezetek. A végvári katonaság fogyasztó réteget jelentett a kézművesek számára, továbbá bizonyos védelmet is.

A török uralom alóli felszabadulás korszakhatár hazánk és természetesen megyénk életében is. Bár a bécsi udvar még sokáig nem döntött abban a kérdésben, hogy mennyiben volna célszerű a céhrendszer visszaállítása, az 1690-es évektől kezdve rohamosan növekedett egyrészt az udvartól származó kiváltságlevelek száma /1./, másrészt a mezővárosok iparosainak más városok céheitől kért szabályzatainak a száma.

A XVII. sz. végi és a XVIII. sz.-i privilégiumokon kívül a XVIII. sz. elejétől már a források szélesebb köre áll a kutatás rendelkezésére. Az adóösszeírások általában egységes szempontok szerint készülnek, feltüntetik az iparüzőket, legtöbbször még az ipar milyenségét is, továbbá kiolvasható a conscriptiókból a helység lakosságának gazdasági állapota is.

Vizsgált mezővárosaink vonatkozásában a XVIII. sz. elejétől próbáltam követni, hogyan alakul a lakosság és a kézművesek száma, gazdasági helyzete, milyen iparágak honosodnak meg és melyeknek alakul céhe.

Alapvető fontosságú forrásnak az 1711., 1750., 1770. és 1828. évi összeírást tekintettem, egyrészt részletességük miatt, másrészt azért, mert az évszázad elején, közepén és utolsó harmadában, illetőleg a XIX. sz. első felében adnak képet mezővárosainkról. A rendelkezésemre álló céhprivilégiumok segítségével pedig az adott időszak céhalakulását vizsgáltam, továbbá a céhek életének bemutatását kíséreltem meg. Miután a céhek egyéb írásos anyaga általában az 1770-es évektől maradt meg - természetesen ez is csak néhány céh esetében -, a XVIII. sz. utolsó harmadáig csupán az összeírások és a céhlevelek adataira szorítkozhattam.

Eperjessy Géza /2./, majd Nagybákay Péter /3./ mutatott rá a magyarországi céhfejlődés sajátosságára a török

kiűzése után: a céhek kialakulásának és bomlásának kora, a XVIII. sz., valamint a XIX. sz. első fele, egybeesik. Az a korszak, amikor a céhrendszer már általában gátolja az ipar fejlődését a maga bezárt, monopóliumra törekvő rendszerével. Vizsgált mezővárosainkban a XVIII. sz. még a céhes ipar virágkorának tekinthető, s majd a XIX. sz. elejétől találkozhatunk azokkal a gátló intézkedésekkel, amelyek a céhek hanyatlását mutatják. Bár a céhes kisiparnak nem vet véget a polgári forradalom, korszakhatárnak az 1848. évet tekintettem, mert forrásaim egybehangzó tanúsága szerint a forradalom utáni két évtized a céhek "haldoklásának" tekinthető. /Mindezt megerősíteni látszik a kanizsai céhes ipar 1848-1867 közötti helyzete./

Hallatlanul nagy segítséget jelentett munkámban a Bakonyi Múzeum által kezdeményezett, majd az ország valamennyi múzeumát érintő és a kézművesipar-történeti munkabizottság által vezetett munkálatok eredményeként 1975-76-ban kiadott 2 kötetes céhkataszter, amely az összes Magyarországon fellelhető céhes emléket /írással és tárgyi forrás/ feltárja. Első helyen kell még említenem Eperjessy Gézának a Dunántul és az Alföld XVIII-XIX. sz.-i mezővárosi és falusi kézműiparát feldolgozó monográfiáját, amely mind módszertani vonatkozásai, mind adatai révén ad eligazodást.

Nem szabad elfeledkeznünk továbbá a Veszprémi Akadémiai Bizottság 2 évenként tartott kézművesipar-történeti konferenciájáról, a napjeinkben sorra megjelenő - akár egy-egy város céhes iparának, akár egy-egy iparág fejlődésének stb. vizsgálatát tartalmazó - résztanulmányokról és cikkekről, valamint az 1945 előtti céhes irodalomról sem.

Míg tehát a céhes ipar kutatásában bőséges irodalomra támaszkodhattam, kevésbé mondható el ez a Zala megye XVIII-XIX. sz. -i történetét feldolgozó irodalomról. Résztanulmányok, régi monográfiák ugyan rendelkezésünkre állnak, azonban a mezővárosok mindegyikének fejlődéstörténetét bemutató munkák hiányoznak, s ezért rendkívül nehéz az ipar fejlődésének vagy hanyatlásának speciális okait kutatni, következésképpen sok esetben csupán feltetelezésekre kényszerülünk.

Figyelembe véve a források és feldolgozások hiányosságait, a teljesség igénye nélkül próbáltam megrajzolni a XVII. sz. első felétől egészen 1848-ig néhány zalai mezőváros kisiparát. Több esetben utaltam arra, hogy az általam ismert céheknél több lehetett, de írásos forrás hiányában nem kutathatók.

A magyarországi kézműipar XVII-XIX. sz. -i helyzetének általános vonásaira csak a szükséges esetben utaltam, mert elsősorban a helyi sajátosságok bemutatását tartottam feladatomnak.

"Ezek az Szaláságot elégetek

Is az népet kegyetlennül kergetek,

Kiket kaphatának, mind elemelék,

Szegényeket örök rabságra viték..."

Így siránkozik az énekmondó, a szavai nyoman kivejtöl-

dik előttünk a megye népének minden keserve és nyomo-

ra. /4./ Zala megye történetéről valamennyien foglalkoz-

nak a mástól évszázados török hódoltság okozta pusztu-

lással, és statisztikai adatokkal bizonyították, hogy a

középkorban virágzó gazdaság és sűrű településhálózat

szinte teljesen tönkrement.

Különösen kanizsa elzetével, 1600 után kellett a megye-

nek állandóan török portyáizástól, vértanú rajtaütéstől,

a végvárai ellent meg-megújuló támadástól tartania.

Reméljük tehát, majdnam megoldhatatlan gond a XVII. sz.

mezővárosainak képet megadjuk. Bar öszelések ma-

radtak lenn a korból is, de miután nem egybeszed elvek

szertint készülték, írócsokról meg sem emlékeznek,

következésképpen író történeti szempontból alig hasz-

nalhatók. Csakban azt állapíthatjuk meg hozzávetőlegesen,

hogyan, milyen mértékben nyomorodott el népességük. Vizsgált mezővárosaink többsége tagja volt a végvári láncolatnak, vagy legalábbis erődítménnyel rendelkezett, s ennek köszönhető, hogy nagyobb számú lakosuk maradt, és ellátásukra kézművesek is meghúzódtak itt.

1588-ban Keszthely, amelyet Tomajjal, Faluddal és Fenékel együtt írnak össze, 9 birtokos kezében van. Összesen 15 porta után vetnek ki adót, de összeírtnak még 51 zsellért /pauper inquilini/, 7 új házat és 63 elhagyott, üres /deserta/ portát. Hasonlóak Szentgrót népességi viszonyai is, ahol Hagymási Gábor birtokán 4 egész portát, 22 zsellért, 12 libertinust, 3 menekült nemest /profugi nobiles/ és 19 új házat /amelyet valószínűleg régi telepese építette újra/ találunk az összeírók, s 32 a deserták száma. A veszprémi püspök is szerepel ekkor mint birtokos Szentgróton 4 elszegényedett és zsellér, valamint 2 elhagyott portával. Tapolcán ugyanekkor összesen 3 porta van, 20 zsellér és 12 libertinus, az elhagyott porták száma pedig 45. Sümegről nincs adatunk, Alsó- és Felső-Türjén, amely a veszprémi püspöké, 1 egész porta után vetnek ki adót, továbbá 3 elszegényedettet, 6 libertinust és 15 desertát találunk. /5./

A XVII. sz. elejétől - Kanizsa eleste után - még ennyit sem sikerült megtudnunk az összeírásokból. Sem a

jobbágytelkek, sem a jobbágyok számára nem lehet következtetnünk, mert az 1609:62. tc. értelmében a porta csupán eszmei adóegységgé vált, amely vagy 4 jobbágygazdaságot vagy 12 zsellérházat jelentett. /6./ Iványi Béla is rámutat, hogy a portális összeírások néhány esetben részletesek, másutt és más esetben túlságosan is leegyszerűsítettek, hiányosak. /7./

1609-ben csak a porták számát találjuk: Tapolcán 4, Szentgróton 2, Sümegen 1, Keszthelyen 10, Türrén 1 portát írnak össze. A század első harmadában készült conscriptiók azt bizonyítják, hogy pár év alatt is lényegesen változhatott egy-egy település népessége, gazdasági ereje, valószínűleg attól függően, hogy éppen török támadás vagy portyázás érte, esetleg ennek nyomában járvány vagy más elemi csapás. Sümegen és Türrén 1626-ban már csak 1/2 portát írnak össze, Tapolcán 5 -öt, Szentgróton 3-at; 1635-ben még ennyit sem: Sümegen és Türrén egy-egy 1/4 portát, Szentgróton 2 egész és két 1/4 -et, Tapolcán 4 egész és két 1/4 -et, Keszthely kiemelkedik a mezővárosok sorából: 1626-ban 6 birtokosa összesen 17 portát, 9 évvel később 7 földesura 14 egész és 2-2 negyedportát birtokol /8./, ami feltehetően annak köszönhető, hogy a keszthelyi vár átépítése, kibővítése éppen a XVII. első évtizedeiben történt, s viszonylag biztos menedéket nyújtott a város lakosságának. /9./

Ha a portaszámokból a népesség számát nem is állapíthatjuk meg, arra mégis következtethetünk, hogy az összeírók adózóképesnek találták mezővárosainkat. Jelzik, hogy a XVII. sz. folyamán mintegy szízetet jelentettek a védigdult Zalában, hiszen egy 1658-ból származó "rectificatio portarum" szerint Tapolca vidékén 13 község teljesen elpusztult, míg Tapolcán 7 úkrös, 21 gyalogjobbágyot és 41 hajdút találtak. /10./

Iparos népességre csupán a helytörténeti munkák néhány utalásából, illetőleg az összeírások adataiból következtethetünk: a fenti mezővárosokban a környékhez viszonyítva jelentős népesség élt, és az ő ellátásukra, valamint a várépítő munkákhoz iparosokra is szükség lehetett. Ezt bizonyítják a XVII.sz.-i céhalakulások./11./

2. Céhalakulás a XVII. században

Mezővárosainkban két periódusra osztható a XVII.sz.-i céhalakulás: az első az 1630-40-es, a második az 1680-90-es évek /ez a török uralom utolsó évei, illetőleg a török kiterése utáni évek/. Céheink ekkor kérik vagy kölcsönzik a privilégiumokat.

A céhes ipar irodalmában /12./ számtalan utalást találhatunk arra, hogy a XVIII. sz.-nál korábban alakult

céhek élete érdekesebb, eredetibb, céharticulusaik sokkal inkább egyedi, helyi sajátosságokat fejeznek ki. Ez természetes, hiszen a céhek életének központi szabályozása majd a XVIII. sz.-tól, főleg Mária Terézia uralkodásától számítható.

A céhalakulások alapján az iparok milyenségét vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy nincs különösebb jellegzetessége a zalai mezővárosi iparnak. A mindennapok szükséglete teremthette meg a csizmadia-, a varga-, a takács-, a szabóipar alapját. Szembetűnő a ruházati iparok túlsúlya, hiszen a csizmadiacéh például Tapolca és Túrje, a takácsceh Kanizsa és Tapolca, illetőleg a szabóceh Sümeg és Túrje kivételével minden vizsgált mezővárosban megalakul már a XVII. sz. folyamán. A jelzett helyeken a céhalakulás a XVIII. sz.-ban történik, de annak is az első negyedében.

A csizmadiacéhek közül a keszthelyi a legkorábbi; 1636-ban kérte 9 mester Sárvár földesurától, Nádasdi Ferenc gróftól az articulusokat kölcsön, majd a keszthelyi céhlevelet tovább követhetjük Szentgrótra 1640-ben. Mindkét céhalakulás egyben példa arra is, hogy a céhet már korábban megalakították, sőt még a tisztségviselőket is megválasztották akkor, amikor a privilégiumot kérik, illetőleg az articulusokat kölcsönzik. Bizonyítja ezt az, hogy Keszthelyről már céhmester és

atyamester megy Sárvárra, továbbá Szentgrótról is Váczy Csizmadia András és Barbél Csizmadia Ferenc /céh - és atyamester/ kíséretében kéri 5 mester Keszthelyen az articulusokat. A kanizsai csizmadiák 7 tagú küldöttsége 1699-ben fordult kérelemmel a zalaegerszegi csizmadia-céhhez szintén céh- és atyamester vezetésével. Tekintve a XVII. sz.-i népességi viszonyokat, elképzelhető, hogy a 7-7, illetőleg 9 tagú küldöttség egyben a városok összes csizmadiamestereit jelentette.

A hat mezőváros közül szűcs- és mészároscéh csupán Keszthelyen, csapócéh pedig Tapolcán alakult. Az utóbbi kivételével mindkét céh pápai céhekhez fordult az articulusokért /a szűcsök 1638-ban, a mészárosok 1679-ben/, ami egyben a keszthelyi és a pápai kézműipar kapcsolataira enged következtetni, hiszen már a keszthelyi szabók is Pápához fordultak 1635-ben. A tapolcai csapómesterek Bazin város csapóitól kérték és kapták az articulusokat. Az addigiek alapján szembe¹tűnő, hogy az élelmezéssel kapcsolatos iparágak közül csupán az egyetlen keszthelyi mészároscéhet ismerjük, valamint egy molnárcéhet 1663-ból, amely ugyan nem tartozik szorosan egyik mezővároshoz sem, de feltehető, hogy ellátta a közeli mezővárosokat is. Az Egregy és Tapolca vize melletti molnárok kiváltságlevele a királytól származik; ezen privilégiumot aztán III. Károly 1714-ben újra kiadja, ekkor már

a Zala vize melletti molnárok számára /ők viszont már 1691-ben is kaptak privilégiumot/.

A privilégiumok vizsgálata alapján hasonló vonásokat kell látnunk a zalai mezővárosok XVII. sz.-i céhalakulásában.

A privilégiumot egyetlen mezővárosi céh, a tapolcai vargák kapták a királytól 1699-ben, a többi céh más város-tól kérte az articulusekat. A kiadó vagy kölcsönző-helyek közül első helyen Pozsonyt kell említenem; tőle kapják szabályzatukat a szentgróti, a sümegi, a keszthelyi és a türjei takácsok /1640, 1682, 1692/. A takács-céhek majd a XVIII. sz.-ban is a pozsonyi fő- vagy anya-céhhez fordulnak privilégiumkéréssel. A másik jelentős kölcsönzőhely Pépa. A keszthelyi szabók, szűcsök és mé-szárosok kérik a privilégiumot pápai céhektől 1635-ben, 1638-ban és 1679-ben.

A legtöbb esetben nyomon követhető a céhlevél útja is a pápaiaktól kért sümegi csizmadia-céhlevél /1642/ Pozsonyból való, de hosszú utat járt be a kanizsaiak szabályzata is. A kanizsai mesterek a zalaegerszegi csizmadiaiktól vették át, akik azt Körmendről kölcsönözték. Az eredeti kiadó szintén Pozsony volt 1602-ben. A céhlevelek változatos útjára legjellemzőbb az 1701-ből származó keszthelyi gombkötő-privilégium /amely ugyan

már XVIII. sz.-i, de eredetét tekintve mindenképpen XVII sz.-i/: az első céhlevél a pozsonyiaké, tőlük kapják a soproniak, akik tovább adják Szombathelyre. A szombathelyi gombkötők kölcsönzik Sárvárra, s tőlük kéri az articulushoz 1701-ben a keszthelyi mesterek.

A másik jellegzetes vonása a XVII. sz.-i céhalakulásnak a vegyes céhek létrejötte. Szücsök, kádárok, szíjgyártók mellett mindenütt lándzsá-, íj-, pajzs- és kopjakészítők, valamint kovácsok alkotják a vegyes céheket.

A fegyverkészítő mesterek jelenlétét a háborús viszonyokkal magyarázhatjuk. 1636-ban fordulnak a szentgróti mesterek Hagymási Berekszői István földesúrhoz, "hogy ő nekik minden igazságos rendtartásokért méltóztatnék megengedni... Valamely becsületes helyből hozhatnak céhet, őket az ur oltalmazza";/ a kormendiek articulushoz írták le/. Nagyobb gondot okozott a kanizsai, a sümegi, és a tatolcai vegyes céh. A kanizsai céhlevél egy bejegyzéséből annyit tudunk, hogy 1690 után egészen 1698-ig a kanizsai mesterek a varasdi céhbe tartoztak. A céhkataszter tanúsága szerint a varasdi vegyes céh, amelyről csupán sejtethető, hogy szücsök, csiszárok, kovácsok, szíj-, lakat-, pajzs- és kopjagyártók, valamint ötvösök alkották, 1557-ben kapta privilégiumát a királytól. 1615-ben valószínűleg megerősítették, ezt bizonyítja a kanizsai céhlevél egyik dátuma. Varasdról kölcsönözhatték a szentgotthárdiak, akik aztán tovább adták a kanizsai mestereknek.

Ők feltüntetik ezen a céhlevélen, hogy a csiszárok és a szíjgyártók most, 1698-ban különváltak a varadiaktól, a szűcsökkel, lakatosokkal, kovácsokkal, nyereg-, lándzsa- és íjgyártókkal alkotnak céhet. A tapolcai vegyes céh a keszthelyi mesterektől kérte az articulusokat 1676-ban. Ez elfogadható, hiszen Keszthelyen 1636 óta létezik vegyes céh. Kérdéses viszont a sümegi céhlevél útja, mert dátuma szerint a sümegi kádárok, szűcsök, csiszárok, íjlándzsa-, pajzskészítők, szíj- és nyeregyártók Tapolcától kérik 1661-ben. A tapolcai vegyes céhről azonban tudják, hogy 1676-ban alakult. Egsetlen magyarázatot találhatunk az ellentmondás feloldására: a tapolcai vegyes céh privilégiumának van egy korábbi dátuma /1480./, tehát már a XV. sz. végén is kaphattak kiváltságlevelet, s ezt kérhették kölcsön a sümegiek.

Közös vonás a XVII. sz.-i céhlevelekben a megerősítés /confirmálás/, amely a mezőváros földesurától származik, s bizonyítéka annak, mennyire függtek a céhek a földesurától. Hegymási Berekszói István, Szentgróti várkapitánya "egyben örökös ura" erősíti meg a csizmadiák 1640-ben szerzett articulusait, de hozzá fordulnak a vegyes céh mesterei is, amikor "igazságos rendtartásokat" kérnek Kőrmendről. 1654-ben confirmálja a szabók céhlevelét, amit aztán 1676-ban megerősít Gyöngyösi Nagy Ferenc táblabíró is/aki valószínűleg a Batthyányiak megbízottjaként tette ezt/.

Ő még záradékként kiköti, hogy a szabók a processióra szövétnekkel menjenek, s^a templomnak viaszt vagy gyertyát adjanak.

Szentgróthoz hasonlóan várkapitányok /s egyben földesurak/ a megerősítői a keszthelyi privilégiumoknak is, akik hozzáfűzik megjegyzéseiket is. Ákosházy Sárkány Miklós /1634-1639-ig várkapitánya Keszthelynek/ confirmálja pecsétjével a vargák és a csizmadiák szabályzatát, megjegyezve, hogy "Én Sárkány Miklós engettem meg nagyobb igazságnak okáért, hogy céhet szerezzenek/ ti. a vargák/, de az én igazságom és Authoritásom fönnmaradjon... a verekedést nékik nem engedem...". Hasonlóan erősíti meg a csizmadiák articulussait: "... az én hirem nélkül ne merjenek senkit megbüntetni", továbbá "...jövendőbeli kapitány tartozik aszerint oltalmazni..." /ti. a céhet/. A XVII. sz. második felében alakult céhek articulussait az akkori várkapitányok, Bakacs Sándor, Babolchay Ferenc és Thoti Lengyel János confirmálják, de arra is van példa, hogy a Sárkány Miklós által megerősített céhlevelet ők újra megerősítik.

Sümeg és Tapolca földesura a veszprémi püspök volt, s a céhek articulussait ő confirmálja, esetenként többször is pl. a sümegi csizmadiákét 1642, 1648, 1659, 1687. 1711, 1726-ban/.

3. A XVII. sz.-i céhek élete az articulusok tükrében

A XVII. sz.-i céhek életéről legfontosabb forrásaink az articulusok. Láthattuk, más városok céheitől kölcsönzik, amiből természetesen az következik, hogy más-más szokásokat honosítanak meg. Később, amikor már egymástól kérik a más megyéből megszerzett szabályzatokat, csupán a záradékok, földesuri /várbírói, püspöki/ megerősítések jelentenek újat. Sokszor már a szöveg alapján sejthető, hogy forrásból származnak-e a cikkelyek. Például a takácscéheké mind Pozsonyból való, a keszthelyieké illetőleg kanizsaiaké Pápáról és Csáktornyáról. A szentgróti szabók céhlevelének articulusai "az Fehérvári céh mása", de nem tudjuk, hogy milyen közvetítéssel kerülhettek ezek Szentgrótra.

A cikkelyek száma különböző; általában 20-30 pontban alapítják meg azokat a normákat, amelyekhez minden céhtag köteles magát tartani, de előfordul 40 cikkelyes céhlevél is, például a keszthelyi szabóké. Természetesen a különböző számok nem jelentik azt, hogy egyik céh lényegesen több követelményt állít tagjai elé, mint a másik, csupán a fogalmazáson múlik, hogy egy cikkelyben fejezik ki azt, amit esetleg egy másik céh 2-3 pontban.

A céhéletnek vannak olyan követelményei, amelyeket minden céhlevélben megfogalmaznak, s amelyek ugyan más, egységesebb formában, de a XVIII. sz. 70-es éveinek és a XIX. sz. első felének privilégiumaiban is fellelhetők. Ezen cikkelyek közé tartoznak azok, amelyek a céhtaggá válás feltételeit, továbbá az inasok, legények és mesterek életének szigorú normáit szabják meg.

Az inasévek száma mesterségenként különböző: a kanizsai vegyes céhben 3 évet határoznak meg a szűcsök, ötvösök, kapja-, szij-, nyereg- és lakatgyártók, a csizmadiák szintén 3-at, de a sümegi csizmadiák 4-et.

A szentgróti és keszthelyi szabók cikkelye szerint: ha az inas pénzért akar tanulni, a mesterével szerződést köt, 2 évig inas, ha viszont nem fizet, 3 évet tanul.

Inasfogadáskor a mester is ígéretet tesz: évente 1 inget, 1 lábravalót és egy viselt külső ruhát ad, illetőleg az inasévek letöltése után egy normai posztóból készült öltöző ruhát, továbbá tanulólevelet állíttat ki /Keszthelyi szabók, sümegi csizmadiák/. A céhirodalom számtalan példát hoz arra, mi mindent kell az inasnak a tanuláson kívül elvégeznie, tehát nincs gyöngyélete egyetlen céhben sem /13./.

A kanizsai vegyes céh még azt is kötelességei közé sorolja, hogy az inas várja gazdáját, ha az valahová elmegy, otthon vetkőztesse le, lábát mosse meg, fektesse le.

Valószínűleg emiatt szánoltak a mesterek a hazaszökéssel is, ezért követelik meg az inastól a tapolcai csapók, hogy szerződéskötéskor kezeseket állítson. Ők vállalják a felelősséget, s ha megszökne a tanuló, 6 Ft-ot kell fizetniük. Természetesen a céhek, illetőleg a mesterek szolidaritást vállalnak egymással, s általában minden privilégium tartalmaz olyan articulust, amely büntetés terhe alatt tiltja a szökött inasok befogadását, sőt kötelességévé teszi minden mesternek, hogy visszavigye gazdájához.

A anulóévek után a céh ládájába 1/2 font viaszt, 6 bécsi dénárt tesz le a szentgróti takácsinas, a legényeknek 10 magyar pénzzel /dénár/ és 1 pint ún. keresztelőborral tartozik. A kanizsai csizmadiainas 50 pénzt fizet a tanulólevélért, a sümegi szintén 50-et, a rajta levő "pöcsétért" meg 1 Ft-ot kell lerónia. A kanizsai szabóknál "4 tál étkekkel, 100 jó pénzzel, 1 funt viasszal" tartozik a tanult inas.

Ezen "tartozások" lefizetése után a legények sorába iktatják az inast. A zalai mezővárosok céheinél nem találtam példát az avatás kellemetlenebb, mondhatni drasztikusabb formáira, csupán a keresztelőbor emlegetéséből következtettem arra, hogy nálunk is megvolt a legénnyé válás rituáléja.

Kanizsán és Sümegen a csizmadiamesterek 32 pénzt adnak hetente a legénynek /"többet adni nem lehet"/, a

keszthelyi szabók meg 12 pénzt. 25 magyar pénzt kap szintén egy hétre a kanizsai vegyes céh legénye, de a "tudós szíjgyártó legény" 16 magyar pénzt, valamint kántoranként katonának való féket vagy szablyaszíjat varrhat a maga számára /ugy értelmezendő, hogy saját hasznára/; a "tudós szücs legény" heti 50, a kopjagyártó 30 magyar pénzt kap, és havonként 1 kopját készíthet. A "tudós nyereggyártó legény" heti bére 25 pénz, kántoranként egy nyereg. A "tudós lakatgyártó" 40, az "okos" ötvös 75 magyar pénz fizetést kaphat. Világosan kitűnik mindebből a mesterségek minőségi különbsége, továbbá azt jelenti, hogy a "tudós" és "okos" jelző a legények tudásának, tapasztaltságának kifejezése.

"A mesterlegények se sokadalomnak, se ünnepnek, se országgyűlésnek idején el ne hagyhassa az urát" - követeli meg a kanizsai csizmadiák 13. artikulusa. Valószínűleg gyakran előfordult, hogy a legény elhagyta mesterét, hiszen 5 Ft büntetést helyeztek kilátásba, ha elmegy mesterétől, majd mégis visszatér/kanizsai szabók/.

Szigorú szabályok határozták meg a legények életét. Hajnali 2 órától este 9 óráig dolgozik a kanizsai szabó-, hajnali 3-tól este 9-ig a csizmadialegény. Tartsa tisztán a csapóműhelyt /Tapolcán/, tartózkodjon a paráznságtól, mert "kirekesztik a szolgálatból" /kanizsai vegyes céh/.

A szentgróti takácsok még azt is megszabják, hogy ünnepnapon 6 órába érkezzen vacsorára a legény, ha egy napot is elmulat, 10 magyar pénz birságot kell a céh lédájába tennie.

A céhélet legfontosabb eseményéről, a mesterre válásról - pontosabban ennek feltételeiről - minden privilégium gondosan intézkedik.

Az ingas, amikor legénnyé vált, vándorútra köteles indulni, "hogya a mesterségét gyakorolja". A vándorévek száma általában 3, de a szentgróti takácsoknál 2 év, "előbb nem jöhet haza". Kivétel is van: ha szülei meghalnak, továbbá ha az illető mesternek a fia, tőle 1 év is elfogadható. Mindenütt gondoskodtak amáshonnan érkező legényekről. Szállást a céhmester biztosított számukra, ahhoz a mesterhez adta őket dolgozni, akinek szüksége volt legényekre.

A mesterre válás fontos követelményét, a remek készítését pontosan meghatározzák az articulusok. A szabók remekműve Kanizsán 1 papnak való köntös, a csizmadiáké "papucs kapcástul". A szentgróti takácsok 4 öreg mester előtt remekeltek olyan művet, amely a mesternek megmarad /s valószínűleg értékesíti/. A mestermű elkészítése után következik a mesterek megvendégelése; 24 ember számára készíttetik a keszthelyi szabók, akik még 2 kóstoló

mestert is állítanak, hogy "az étkek savát-borsát" ellenőrizték. 8 tál étket várnak a remekelő legénytől a szentgróti szabók, de ők még "fölstükömöt" is, amely 4 tál éték, 2 vödör bor legyen. Az ebéd mellé 3 akó borról, 1 akó sörről kell gondoskodnia a tapolcai csapónak. Ezután a céhládába le kell tennie a legénynek 1 magyar forintot vagy 1 aranyat a szentgróti takácsoknál, 10 forintot, 33 pénzt /"hitpénz"/ a keszthelyi szabóknál; 2 forintot a szentgróti szabóknál; 33 forint summát a kanizsai vegyes céhben.

Ezek után a mesterek elé állhat a legény, akinek meg kell fogadnia, hogy a terheket közösen viseli velük, továbbá 1 év alatt megházasodik; de amennyiben ezt nem teszi, mesterségét nem gyakorolhatja.

A céhlevelek további articulussai már az inas- és legényéveken tuljutott, remekelt, s a céh mesterévé lett iparosok kötelességeit, jogait, mindennapi életének nemegyszer szigorú normáit szabják meg.

"Articulussainkat istenesen kezdjük; mint hogy maga az 7. napon, úgy mint vasárnap és egyéb ünnepnapon misét és igéjét hallgatunk" - szól a tapolcai csapócéh 1. articulusa. Nem hiányzik egyetlen privilégiumból sem a vásár- és ünnepnapok megtartásának szigorú követelménye, s bár láttuk, következetesen dolgoztatják hajnaltól estig inasaikat, legényeiket, az ünnepnap

szentsége sérthetetlen, hiszen büntetőpénz fizetendő ellenkező esetben. "Ha valamely mester akármely istennek ígését szántszándékkal elmulatná, 50 pénz legyen büntetése" /a kanizsai szabók 27. articulusa/.

Jellegzetes viszont a felmentés: "mulaszthatatlan dolgok a nagyságos urak és nemesek dolgai", ezeket ünnepnap is készíteni kell.

Külön figyelmet érdemel a céh patrónusának ünnepe /a kanizsai csizmadiáké Szent Imre herceg, a vegyes céhé valószínűleg Szent Miklós/. Ilyenkor a céhmester házában van gyülekezés, aztán misehallgatás, ahol 2 ifjabb mester szövetségkel szolgál. Hasonlóan ünneplik az Ürnapját: a céhmester házához kell mennie mindenkinek, ahonnan a céh zászlaja alatt vonulnak a kanizsai vegyes céh tagjai a klostromhoz processióban. A szentgróti szabók 6. articulusa így fogalmaz: "ceremónia és oltárhoz való szolgálat nálunk nem szükséges, processiójárás nincs" - ami azt bizonyítja, hogy itt még nem volt katolikus monopólium a céhmesterség-, 2 font viasz vagy az ára kerüljön a céhládába. Ugy látszik, szegény mesterek is tartoznak közéjük, mert például a szegény mestertől mesterebédet nem követeltek, hanem csupán 2 Ft-ot és "förlöstökömöt". Itt kell megjegyezni, hogy a vallás előírt követelmények elmulasztóit néha pénzbeli fizetés terheli, gyakoribb azonban a viaszban való büntetés/1-2 font, ami kb. 1/2 kg-nak felel meg/.

A mesterek azon kötelességeire és jogaira, amelyek az inasokkal, legényekkel kapcsolatosak, már rámutattam; nagyon fontosak azok a cikkelyek, amelyek a mestereknek a közösséghez, a városhoz és egymáshoz való viszonyát határozzák meg. Esküt követeltek a mestertől a sümegi csizmadiák, hogy a várossal és a céhhel egyetért. Hasonlóan fogalmaznak a kanizsaiak: "... a purgeri községnek jövőendőben iovára és hasznára kívánván és gondolván...", kifejezve a céhalakulásnak azt a nemes feladatát, hogy a közösséget /ti. a város lakosságának érdekeit/ szolgálja. A céhet, mint az azonos ipart űző mesterek szövetkezését érdekeinek védőjét tisztelje, a terheket közösen viseljék /sümegi csizmadiák/, egyetlen mester se "tusakodjék" az egész céh ellen, mert ebben az esetben 1 Ft, második alkalommal 4 Ft birságot fizet, harmadszorra viszont már elveszti a mesterségét /keszt-helyi szabók/.

Társaival szembeni magatartását is előírják az articulusok: ha a tapolcai csapómester társát kisebbiti, 32 pénzt fizet, ha megcsalja, 4 Ft büntetést. A szentgróti szabók 33 pénz birságot fizettetnek ezen bűnökért.

"Verekedést, viszálykodást távoztassanak" - ti. egymás között. A molnárok 5. articulusa szerint ha valamely mester társa ellen cselekednék, például "titkon ki akarná vetetni földesurával a malomból", hogy ő kerüljön

helyére, 12 Ft bírságra büntetik. Ugyancsak e szolidaritásra példa - de ez a XVII. sz.-i végvidéki életre is jellemző -, hogyha a vármegye a végházakhoz "gratuitus laborra" /ingyenmunkára/ szólítja fel a céhet, a céhmester ne csupán 1-2 molnárt küldjön, hanem mindnyájan menjenek.

A becsületes magatartásnak minden céhlevélben előírt követelménye, hogy inast, legényt egymástól elcsalogatni, "hitegetni" nem szabad, ezért a kanizsai szabók 25 garas, a sümegi csizmadiák 4 Ft, a tapolcai csapók szintén 4 Ft büntetést fizetnek, és a legényt 2 Ft-ra bírságolják.

Ha inas hagyta magát elcsalni, őt megverik.

Ide kívánczik még az is, hogy más mester munkáját, ha az már elkezdte, nem vállalhatja át senki /kanizsai szabók/.

Külön vigyáznak a céhek mestereik erkölcsös házaséletére. Valószínűleg ezen okból írják elő a remekelt legénynek, hogy 1 év alatt házasodjon meg, de a "tisztátalan életben találtatott" mestertől is elveszik munkáját a kanizsai szabók.

A céhet becsületében sérti meg, akinek feleségét paráználsgában találják, ezért megkövetelik a mesternék, sőt az özvegyek "tisztességét" is.

Szigorúan megszabják még a mesterek külsejét is. Például a molnármester ne járjon üres kézzel, "sindező szekercze

vagy mérő coll fa legyen kezében", meztelen lábbal utcára vagy kocsmába nem mehet a tapolcai csapó. Jellegetes, később már meg nem található követelmény a XVII. sz.-i céhlevelekben, hogy ebet, macskát ölő, dögöt megfogó iparos nem üzheti mesterségét.

Fontos eseménye a céhéletnek a negyedévenként /kántoroként/tartott céhgyűlés. Fontosságát jelzi, hogy tábla járással tudósítanak időpontjáról minden céhtagot, s első mulasztásnál 20, a másodiknál 40 pénz bírságot helyeznek kilátásba a kanizsai vegyes céhben, harmadik esetben "mindennél súlyosabbat".

A céhgyűlés fontosságát, ünnepélyességét jelzi továbbá, hogy mindenféle gyalázkodásért, szitkozódásért külön büntetés jár /kanizsai szabók/. Nyitott láda előtti "bolond beszédért" 33 pénz fizetendő /tapolcai csapók/, továbbá kikötik, hogy fegyverrel senki sem léphet be /szentgróti takácsok/. Ami a gyülekezésben elhangzott, kibeszélni tilos, 4 font viasszal büntetik például az ilyent a tapolcai csapók.

A vizsgált céhekben Szent György napon vagy az azt követő vasárnap tartandó céhgyűlésen történik a tisztségviselő-választás. A XVII. sz.-i céhmestereket nagy tisztelet övezi, az ő "híre nélkül" semmi sem történhet a céhben /inas- vagy legényfogadás, vándorló mesterlegény érkezése stb./, továbbá törvénytevő hatalma

is van: a sümegi csizmadiacéhben a "mesterek és legények közti háboruságot 6 intézze el". Általában 4 Ft-ig "tehet törvényt", ha ennél súlyosabb büntetés jár valakinek, csupán akkor kell bíróhoz fordulni.

A céhmester a felelős a céh vagyonáért, évenként /általában év végén/ számot ad a céh anyagi helyzetéről.

A szentgróti szabók 45. articulusa szerint a céh pénzből kétszer vendégül is látja a tagokat.

Ő a felelős a mesterek kifogástalan munkájáért, hiszen ez a céh becsületének egyik feltétele. Ezért írják elő a tapolcai csapók, hogy 2 mester kíséretében félévenként látogassa meg a műhelyeket.

Jelentős helyet foglalnak el a privilégiumokban azon cikkelyek, amelyekből a céhek egyik legszebb, leghumánusabb vonására következtethetünk. Minden céh gondoskodik a betegeiről, a halottairól, de még a meghalt mesterek özvegyéről is. "Ha a csizmadiamester súlyosan megbetegedik, ápolására, főleg éjszakára ifjú mesterek rendeltetnek" - írja elő a kanizsai csizmadiák 24. articulusa.

Beteg mestert a céhládából "megsegítik" a sümegi csizmadiák. Halálesetkor a céh minden tagja köteles megjelenni a temetésen, ezt a keszthelyi szabók céhmestere táblajárással tudatja társaival, s 100 bécsi dénár bírságot kell a mulasztónak fizetnie; 4 Ft-ot a sümegi csizmadiának, ha távol marad, ugyanannyit a kanizsaiaknak is. Ők még azt is előírják, hogy a halott házához kell

sietni⁴ égő szöveth¹ekkel, a temetőbe kísérni - s ez vonatkozik a mester feleségének vagy lányának halálára is. Az özvegy mesterné folytathatja a mesterséget; 2 legényt, 1 inast tarthat a szentgróti szabómesterné, 2 legényt a keszthelyi szabó özvegye, míg az ura nevét viseli. Kirekesztik azonban minden céhből, ha már⁵ iparágat üz¹ő mesterhez megy újra férjhez. Láthatjuk, a céh gondoskodik tagjainak családjáról is. A szentgróti szabók elő is írják, hogy a haldokló mester nem hagyhatja a mesterségét senkire, az fiaira, lányaira száll /41. articulus/. A gondoskodás kiterjed azon mesterfiukra, akik folytatják apjuk iparát; ők "félcéhvel" lehetnek a céh tagjai.

Elmaradhatatlan pontja a céhleveleknek az a kikötés, hogy céhen kívül senki sem dolgozhat, áruját el kell venni /szentgróti szabók/, tehát szigorúan, következetesen lép fel a kontárok ellen. Ne árulhassanak "se urak, se papok szabói", azaz olyan iparosok, akik nem a céh tagjai, urak illetőleg papok szolgálatában álló kézművesek. Őket tartják kontároknak, hiszen céhes bizonyítványokat sem tudnak felmutatni. A céhek védekeznek a kereskedők ellen is, akik kontár-készítette munkával kereskednek /Kanisán például szabómunkával/, büntessék meg őket.

Vidéki mesterekkel bővítheti sorait a céh, "sokadalomkor" /ti. vásárokon/ árulhatnak is remekelt vidéki mesterek, ha nem is céhtagok, de művüket meg kell vizsgálni, s ha hibát találnak benne, büntessék meg őket.

Megvizsgálva a zalai mezővárosok XVII. sz.-i céhalkulását, elemelve privilégiumaik alapján a céhek életét, meg kell állapítani, hogy a török korban is volt kézműipar megyénkben. Igaz, egyoldalúságot kellett látnunk az iparok milyenségét tekintve, továbbá sem a céhtagok létszámáról, sem vagyoni helyzetéről nincs adatunk, azonban az articulusok alapján el kell ismerünk, hogy a kézműipar hagyományos formái megyénkben is kialakultak már a XVII. sz.-ban /sőt néhány utalásból arra következtethetünk, hogy már korábban is/. Mindezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert Zala megye életében a fordulópontot a török uralom előli felszabadulás jelenti majd. Ezután indulnak fejlődésnek mezővárosai, és kézműipara is ezután bontakozik ki.

Jegyzetek

1. Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon /1686-1848/. Bp. 1967. Akad.K. 13-14.p.
2. Eperjessy, 1967. 7-9.p.
3. Nagybáky Péter: Megjegyzések Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon /1686-1848/ c. könyvéhez. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei, 1969. 8.sz.
4. Névtelen szerző éneke "Az vitéz Turi György haláláról". /Régi magyar költők tára. VIII. Közzéteszi Dézsi Lajos. Bp. 1930. 211. p./
5. Országos Levéltár /a továbbiakban OL/, Kamarai Arch. Conscriptiones portarum. E 158. Zala megye. 1582-1696. LIV. k. /155-156. c./
6. Juhász Lajos: A porta története 1526-1648. Bp.1936. /Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. 12./ 65-66.p.
7. Zala megyei Levéltár /a továbbiakban ZmL/. Iványi Béla kézirata. Zalaszentgrót története a török korban.
8. 1. 5.sz. jegyzet.
9. Koppány Tibor - Péczely Piroska - Sági Károly: Keszthely. Bp. 1962, Képzőműv. Alap Kiadóváll. 30.p.

10. Degré Alajos: A keszthelyi polgárság urbér-ellenes mozgalmái. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. II. Veszprém. 1964, 259. p.
11. Nagykanizsa, Keszthely, Sümeg, Szentgrót, Tapolca és Túrje XVII. sz.-i céheinek vizsgálatához felhasznált levéltári források: OL, Acta Mechanica et Liber Cehalium, C 25, I. Num. 1. 43. /a továbbiakban OL, AM/; /a céhek kiváltságlevelei/
12. Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. I-II. Bp. 1913.
Gerendás Ernő: Adatok a budai és pesti céhek életéhez, különös tekintettel a fővárosi könyvtár céh-irataira.
Bp. 1940, Kiad. a Fővárosi Könyvtár. /Tanulmányok, XVII./
Ferber Mihály: A pozsonyi céhek története a XVI. században. Bp. 1912. /Művelődéstörténeti értekezés./
13. Duray Kálmán: A váci céhek. Vác, 1912. Váci Múzeum Egyesület.
Zoltán József: A barokk Pest-Buda. Bp. 1963, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

III. A CÉHES KÉZMŰIPAR ALAPJAI MEZŐVÁROSAINKBAN

A XVIII. SZÁZADBAN

1. Kanizsa, Keszthely, Sümeg, Szentgrót, Tapolca és
Túrje gazdasági-társadalmi képe a század elején

A mezővárosi ipar vizsgálatának elengedhetetlen feltétele az összeírások elemzése. Egyrészt azért, mert ezek mutatják meg, hogy a török kiűzése után képes-e, s milyen mértékben egy-egy helység az újjáépítésre, a nyugodtabb körülmények között a termelőmunkára - mint egy komplex képet adnak a mezőváros gazdasági-társadalmi helyzetéről -, másrészt azért fontosak, mert általában feltüntetik az iparosokat. Ezen conscriptiók segítségével mérhetjük le, történt-e előrelépés az elkövetkezendő közel másfél évszázad alatt.

Az első hiánytalan, biztos és pontos adatok 1711-ből valók. /1./ Vizsgált mezővárosaink közül kiemelkedik Keszthely, ahol 131 adózó családfőt írnak össze, míg Kanizsán 84-et, Szentgróton 73-at, 55-öt és 50-et Sümegen és Tapolcán, 34-et Túrjén. Megdöbbentően alacsony a gazdák száma, de számításba kell vennünk, hogy alig 20 év telt el a török uralom felszámolása után, amit a kuruc harcok követtek, valamint 1711-ben pestisjárvány is dúlt a megyében.

Az adatok azonban jelzik azt is, hogy ahol a XVII.

sz-ban jelentősebb volt a népesség /pl. Keszthely/,

ott most is az, a Keszthely a megye legnépesebb települ-

ésének tűnik.

A mezővárosok földművelő jellegét a bevetett területek

nagyága, az ingatlanok és téhenek száma bizonyítja.

Ugyanakkor az iparosok száma is szép, de még nem derült-

het ki, milyen mértékben tekinthetjük őket iparosok-

nak: a mezőgazdasági munka a főtevékenységük, s az ipart

csupán ennek kiegészítéseként gyakorolják, vagy a vasgyo-

ut helyzetük olyan szegényes, hogy kényszerítő körül-

mény szunukra az iparüzés. Keszthelyen 20 iparost találunk

az összesítő. Közülük csupán 4-nek nincs szanatója, a

több mind birtokos földet, nem is jelentéktelen, és-

szesen 113,5 köbölnyit, az összes terület 24 %-át.

A városban talált 192 ingatlanból 45 az övék, s 2 ipa-

ros-gazdának 6-6 ökror van a tulajdonában. Mindez jelzi,

hogy Keszthelyen az iparosok csak a téli hónapok okos ki-

használásukban üzték a mértéküket.

Más képet mutat a többi mezőváros. Keszthelyen 42 mester

embert írunk össze, akiknek 198,5 köbölnyi a vetése

/az összes vetésterület 22 %-a/, de a 30 vetéssel ren-

delkező iparos csupán 27 ingatlanot mondhat magának,

s ez is 10 mesteré.

Tehát 20 iparos-gazda igaerő nélküli, ami azt jelenti, hogy gabonatermelésre úgyszólván képtelen. Jelentős viszont a bortermelésük, ami azonos vonás a Balaton-felvidéki mezővárosainkban: Keszthelyen és Tapolcán az összes bortermelésnek kb. 1/3-a iparosoktól származik. Míg Keszthelyen csupán 3 kézműves nem birtokol szőlőt, Tapolcán a 22 mester 50 %-a rendelkezik szőlővel. A vetésterület 23 %-a iparosoké, de ez csupán 6 mesteré, akik rendelkeznek igásállattal. Feltéhető, hogy a városban összeírt 50 gazdának 44 %-a /vizsgált mezővárosainkban itt a legnagyobb az iparosok %-os aránya/ éppen ezért foglalkozik iparral is, mert szegényes vagyoni helyzete kényszeríti a létszükségleti /eszköz-, szer-
szám- és ruházati/ cikkek előállítására, esetleg eladására. Még inkább ezt látszik igazolni Sümeg iparosainak szegénysége. 18 kézművest írtak össze /6 kereskedőt is/; 6 mesternek semmije sincs, további 4-nek csupán adóssága. A többi 8 iparos közül 3-nak van szőlője, kettőnek vetése.

Az összeírás alapján úgy tűnik, hogy Szentgrót kevésbé szenvedte meg a török időket, hiszen csupán 10-zel kevesebb a gazdák száma, mint Kenizsán, 820 köbölnyi vetést, 118 igásállatot, 1333 ekónyi bort írnak össze 1711-ben; iparosainak száma 22, s 1 kereskedőt is találtak. Amikor anyagi helyzetüket vizsgáljuk, azt kell

látnunk, hogy csak a bortermelésük jelentős. Túrjén 4 iparost jelez a conscriptio; szántóföldje ugyan mindnek van, igásállata viszont csak egynek.

Nem tudjuk, hogy az összeírás által jelzett iparosok milyen mesterséget gyakorolnak. Igaz, amikor megvizsgáljuk a vezetéknevüket, kb. 80-90 %-nak mesterségre utal a neve. Keszthelyen például 10 Csizmadia, 5 Szabó, 3-3 Szűcs, Gombkötő és Varga, 4 Kovács, 2 Mészáros és 1-1 Takács, Kőműves, Csepő, Gerencsér, Pintér, Szi-jártó nevű iparos van, s csak 6 név /Giber István és Tamás, Borsó, Tabi, Szunyok, Király/ nem utal iparra. Hasonló a helyzet másutt is, s megjegyzendő, hogy Sümegen "Kémén Tisztító", "Lakatjártó György", "Premes Tiszler" és "Tiszler Joseph" néven írtak össze iparosokat. Messzemenő következtetések levonása nélkül, csupán feltételezve az iparra utaló nevek és az iparok összefüggését, elképzelhető, hogy a Takács, Szabó, Szűcs stb. nevű mester ilyen ipart űz, de az is lehet, hogy talán atyja vagy a vele egy háztartásban élő nagybátyja volt ilyen iparos.

Elismerve az 1711. évi iparos-adatok szűkszavúságát, mégis jelentősnek kell tartanunk az 1715. és 1720. évi összeíráshoz képest, ti. ekkor még csak nem is jelezték a kézműveseket. Zala megyét a bihari összeírókra bízták, akik nehézségekkel küzdve végezték munkájukat.

Egyrészt a megye nagysága és a sok község miatt, másrészt azért, mert számukra idegen, nehézkesen bejárható terület volt.

Még ekkor is viseli a megye a török és kuruc háborúk, valamint a pestis nyomait, s az összeírók is megjegyzik, milyen nyomorúságos állapotban került ki Zala megye a török uralom alól.

Az összeírásokat jól kiegészítik a XVIII. sz. eleji város-leírások. Clements angol utazó 1715-ben azt jegyzi fel Keszthelyről, hogy 2-300 háza van, ebből mindössze 3 épült kőből, a többi sövényfalú, zsuppos, nád-fedeles, földszintes. /2./

Jean Claude Flachet francia kereskedő sem ad vigasztalóbb képet Kenizsáról: "Ez kevésbé város, inkább rosszszul épített nagy falu, amelyben csak egy kőházat láttam, a többi rossz viskó ... hasztalan kerestem szép utcákat; ezek többé-kevésbé szélesek, hosszúak, egyenesek, ahogyan a véletlen kialakította őket; és mindig sárosak." /3./

Az összeíróknak az iparra és kereskedelemre vonatkozó "szükszavúságát" Acsády megértően elfogadja, s úgy nyugtázza, hogy nincs róla mondanivalójuk. Acsády szerint a sok mezőváros dacára kezdetleges a zalai ipar és kereskedelem.

Vannak ugyan mesterek, de olyan szegények, hogy nincs jövedelmük; Kanizsán "nem kerestek semmit", Keszthe-lyen "inkább mezei munkával foglalkoznak". /4./

Annál is inkább nincs okunk és jogunk mindezt kétségbe vonni, mert az összeírások semmiféle iparnak és kereskedelemnek nyomát nem jelzik. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a 4 évvel korábbi adatok azt bizonyítják, hogy a lakossághoz viszonyítva szép számú iparos él mezővárosainkban. Igaz, hogy vagyoni helyzetük szegényes, de éppen ezért nem valószínű, hogy az iparüzést nem éppen jövedelemszerzés végett választják. A statisztikai adatokon kívül a már meglevő és a XVIII. sz. elején sorra alakuló céhek is ezt igazolják.

1711 és 1715 között Tapolcán, Sümegen és Türrjén lassú a fejlődés, 9-10 családfővel gyarapodott csupán az összeírtak száma, jelentős viszont a gyarapodás Szentgróton /73-ről 114-re nőtt a gazdák száma/, óriási Kanizsán, ahol 84-ről 263-ra emelkedett a családfők száma. A szántóterület 1808 köből, a rét 61 kaszásnyi, de csak 22 család birtokolja, szőleje 47 gazdának van. Jövedelmet nem tüntet fel a conscriptio Kanizsán, de 32 Ft-ot jelez, ami vásárpénzből adódik. Tapolca, Sümeg és Türrje gazdasági eredményei összehasonlíthatatlanok Kanizsáéval /Tapolcán például 157 köbőlnyi a vetés, Sümegen kb. 246, Türrjén 36!/.

Talán némi fényt vet ennek okára az összeírók megjegyzése: Tapolcán "a szántó köves, terméketlen 1 köből tavaszi vetés is, őszi is alig 2 köblöt terem", Túrjén "szőlőkön kívül más gazdaság nincs". Még akkor is figyelembe kell vennünk ezen megjegyzéseket, ha fel-tételezzük is a bevallók túlzásait, hiszen egy-egy adó-összeírás mindig a nagyobb adó kivetésének rémével fe-nyegette a gazdákat.

Szentgróton ugyan jelentősen nőtt a családfók száma, azonban "nincs telki szántóföldjük, sem rétjük, hanem a földesur hozzájárulásával a szabad majorsági földeket vetik be". Az okát mindennek valószínűleg ott kell ke-resnünk, hogy a Batthyány-család megkezdve majorsági gazdasága kiépítését, rátette a kezét a telki földek-re is.

Keszthelyen a népesség és a gazdasági eredmények apadá-sát elköltözés okozhatta. /5./

Vizsgálva mezővárosaink gazdasági helyzetét a XVIII.sz. elején, a következtetések levonása előtt mindenképpen számításba kell vennünk, hogy az összeírások számadai nem mindig tükrözik pontosan a valóságot; egyrészt a már korábban említett okok miatt, másrészt azért, mert a század elején megyénk az újjászületés, betelepülés, vándorlás-költözés állapotában van, s 1-1 év adatai hosszú évekre nem érvényesek. Éppen ezért csupán a fej-lődés vonalának megállapítására alkalmasak.

Mindezt figyelembe véve is megállapítható az, hogy a sok vér- és anyagi veszteséget jelentő XVII. sz. /valamint az 1700-as évek eleje/ után vizsgált mezővárosainkban megindul a békés termelőmunka. A föld- és szőlőművelés mellett - amelynek eredménye a népesség számától és az adott természeti körülményektől függenek -, akár annak kiegészítéseként, akár mezőgazdasági vagyonhiányában, a kézműipar is jelen van. Ha nem is tudunk még sokat az iparosokról, az összeírt családfőknél általában 20-30 %-áról jegyzik meg kézműves-voltukat. Bár ennek ellentmondani látszik az 1715. évi összeírás, feltételezhetjük, hogy a 4 évvel korábban összeírtak dolgoznak még, sőt számuknak emelkedni kellett a lakosság növekedésével.

2. Iparágak és kézművesek a XVIII. sz. közepén és végén

A XVIII. századnak kb. a második évtizedétől mezővárosainkban általános vonás, hogy földesuraik majorsági gazdaságuk kiépítésével párhuzamosan igyekeznek a lakosságot korábbi kiváltságos helyzetéből urbéres színvonalra süllyeszteni.

A városok végvári helyzetéből adódóan a XVII. sz.-ban elmosódtak a régi jogok és kötelességek. Keszthelyen például a török időkben kilencedet, tizedet és hegyvámot nem fizettek, földjüket szabadon adhatták, vehették és hagyományozhatták.

Sümegen az 1643-ban Bosnyák István püspökkel kötött megegyezés szerint a püspök megengedte a szabad ki- és beköltözést, ingatlan adás-vételt, és a sümegieknek adta az általuk művelt szántókat, szőlőket, a város testületileg, közösen fizette a tizedet, s az egyéb jobbági kötelezettségeket közösen vállalta. Jellemző a szentgróti szabad legények helyzete is, akik a várat "paripával szolgálgják", ezért mentesek a jobbágyterhektől, évente csupán 4 napi robotot kell teljesíteniük.

Ezen kiváltságos helyzetnek vetnek véget a XVIII. sz. első felében a Batthyányak Szentgróton, a Pesteticsek Keszthelyen, Grassics báró és a Szápáry grófok Kanizsán, a veszprémi püspökök Sümegen.

1741-re megszületik Keszthelyen a robotjegyzék, amely az 1715-ben még "armigeri libertini" jogállású lakosokat örökös jobbágyoknak nevezi, a városbíró itt is, Kanizsán is a földesur jelöltjei közül kell választani. A sümegiek Padányi Biró Márton püspökről azt jegyezték fel, hogy "... ő vetette azt /ti. Sümegyet/ olyan adózások alá is melyek - szerek számok nem lévén, minémiségüket nézve podig a néhai szabad polgárt igen is meg alacsonéttván - minden Diszt, s meg elégedhetést el törülmi látszottak Sümegről". /6./

A majorgazdaságok kiépítése mellett a fényes külsőségek, a földesúri, püspöki paloták és káptalányok építtetése, a barokk városkép kialakítása, a városok gazdasági és szellemi központtá tétele mégis fellendítik az egykori végvárok körüli, örökös veszedelemnek kitett mezővárosokat.

Az 1715-től 1770-ig tartó időszak a gazdasági fejlődés kora Zala megye mezővárosaiban, amelyet az 1750-ből és az 1770-ből való összeírások egyértelműen bizonyítanak. Az összeírt családfők száma 1715 és 1750 között Keszthelyen, Sümegen, Tapolcán és Türrén kb. 3-szorosára nőtt, Kanizsán 42-vel, Szentgróton 32-vel gyarapodott. A gabonatermés eredményei nem hasonlíthatók össze, mert 1711-ben és 1715-ben a bevetett területek nagyságát írták össze, 1750-ben és 1770-ben az őszi és tavaszi termést. Ha azonban egy mérőnyi vetőmag után 3 mérő termést veszünk, amit akkor csak a jobb földek után számítottak, hozzávetőlegesen lemérhető, hogy történt-e előrelépés. Számításaim eredményeképpen megállapítható: Keszthelyen és Szentgróton visszaesés történt a szemtermelésben, a többi mezővárosban viszont jelentős a fejlődés. Ezt bizonyítja az igásállomány növekedése is /ezt viszont csak az 1711. évi állományhoz mérhettem, mert 1715-ben nem tüntették fel az igások számát/.

A portieres ugyenakkor szep hasznot hozhato Kesz-
helyen, Tapolcan es Kanizsan.
1750-re Kanizsa klemelkedik gabonatermesevel, megala-
pozva kesobb hirtelen termenykereskedelemet.
A nepesseg gyarapodassaval, gazdasagi eronyszeresével
egyuttem ipari fejlodeset varunk a XVIII. sz. kozepe-
ben, 1750-ben megtudjuk mar, milyen ipart uzenek a
kermuvesek, sot hasznukat is "bevalljak" - amit terme-
szetesen ketkedessel kell fogadnunk -, a mesterek szu-
ma alapjan 1-2 mezovaros kiveteleivel nem konyvelhetunk
el elorelepet. A statisztikabol kitunik, hogy a hat
mezovarosban 233 mester dolgozik 28 iparagban. Megjegy-
zend azokban, hogy 24 iparos mestereget most sem
ismerjuk, mert vagy nem tuntettek fel /Tapolcan pelda-
ul 22 kermuvesnel/, vagy mert olvashatatlan, tobbaba
nehany mestereget csupan 1 vagy 2 iparos evakorol:
1 babutot talaltak Tapolcan, 1-1 meszeget es uve-
gest Simen, 1-1 porbelyt es esztergalyst Kanizsan.
Egyetlen sebeszt jegyeztek fel Simen; bar mai er-
telemben nem ismer, de mintan a kesobbiek soran is
az iparosok kozott jegyzik fel oket, statisztikamba
is felvettem. Legnagyobb szamban a csizmadiak es a
takacsok dolgoznak /28 es 26 mester/, valamint a var-
gok, a szabok, a szuacsok, a fazekasok es a kovacsok.

A többi mesterséget gyakorlók száma 10 alatt van. Egyértelműen kitűnik tehát a ruházati iparok túlsúlya.

Ha az egyes mezővárosok kisiparát vetjük össze, Kanizsa első helyen áll kézműiparával, hiszen 85 mestert írtak össze /az adózó családfők 28 %-át jelenti/, akik 21-féle ipart gyakorolnak. Igaz, hogy 7 mesterségnek csupán 1-1 képviselője van, 5-nek 2-2, viszont néhány iparágak csak itt vannak képviselői: lagenarius 7, braccarius 2, tonsor 1, illetőleg torneator 1. A város kézművesei már eladásra dolgoznak, hiszen jövedelmük összesen 685 Ft, a lakosság összjövedelmének 67 %-a. Ezen adat bizonyítja leginkább az iparosodást. A 2 mézsáros jövedelme messze kiemelkedő, 40-40 Ft, az egyetlen lakosé 20 Ft, Szevecz Kovácsnak pedig 32 Ft a haszna. 21 mester ismert el 10-10 Ft-ot, 10 és 20 Ft közötti jövedelemmel 8 iparos rendelkezik, a többi 10 Ft alatti. A szép jövedelem ellenére sem gondolhatunk arra, hogy mestereink főfoglalkozásként gyakorolják iparukat, hiszen 34 fő kivételével rendelkeznek "tavaszi terméssel", tehát a földművelés lehet a fontosabb munkájuk. A szépen fejlődő kézműiparnak a jövedelem mellett másik bizonyítéka a céhek alakulása. A XVII. sz.-ban nem beszélhettünk kanizsai céhekről, most a XVIII. sz. közepére utolérte és túl is szárnyalta a többi mezővárosokat a céhek számát illetően.

Az iparosok számát tekintve Kenizsa után Sümeg és Keszthely következik. A helytörténeti munkák arra hivatkoznak, hogy Festetics Kristóf, mielőtt nagy építkezéseibe kezdett, Ausztriából és Morvaországból iparosokat telepített Keszthelyre. Saját érdekein túl az a cél vezérelte, hogy ezektől a helybeli mesterek tanuljanak, de az intézkedés a keszthelyi iparosok haragját váltotta ki. /7./

Bizonyíthatatlan feltételezés, ám mégis ezt látszik megerősíteni az 1765. évi bíróválasztás. Azon kívül, hogy a keszthelyiek érdekeik csorbitását, régi jogaik eltörlését látják abban, hogy a földesúr által jelöltek /fele részben német iparosok/ közül válasszanak bírót /8./, a mesterek közötti ellentét is oka lehetett az ellenállásnak.

Sümeget Padányi Biró Márton püspöksége tette Zala megye egyik szellemi és társadalmi központjává /1745-1762/, építkezései sok kézművesnek adtak megélhetést. Ez annál is inkább fontos tényező, mert a városnak termőföldje alig volt, határa főként erdőből és mocsárból állt. /9./

Sümegen a családfők 21 %-a, Keszthelyen 15 %-a tekinthető iparosnak, 19-féle, illetőleg 18-féle ipart űzve. Az egyes mesterségeket űző kézművesek száma azonban

alig közelíti meg a kanizsaiakét, csupán a sümegi takácsok száma jelentős. Tapolca ilyen szempontból nem vizsgálható, hiszen 22 mester iparát nem ismerjük.

Bár a XVII. sz.-ban virágzó céhes ipar volt Szentgróton, sőt 1711-ben is 22 iparost jeleztek az összeírók, most, 1750-ben alig találjuk nyomát a kézműiparnak, csupán 1-1 kovácsot, ácsot, mészáros, szűcsöt, vargát, takácsot és kádárt írnak össze /Polgárvárost is beleszámítva/.

Bevallott hasznuk 33 Ft, s Mészáros Fezenc mészáros 10 Ft jövedelme a legjelentősebb. Az általános elszegényedés, az iparosok csekély száma - amit talán elköltözés okozott - arra enged következtetni, hogy a Batthyány-uradalom allodiális törekvéseinek hatása ekkor érződött leginkább; annál is inkább következtethetünk erre, mert 20 évvel később már több mint 10-szeresére nőtt a kézművesek száma, s egymás után fordulnak a 70-es években a céhek a királynőhöz privilégiumért.

Még Túrje is jelentősebb a század közepén Szentgrótnál. Ekkor már Magyar- és Német Túrjéről beszélnek a források, s úgy tűnik, lakossága, gazdasági eredményei, valamint iparosainak száma alapján Magyar-Túrje az

erősebb; 3 takács, 2-2 csizmadia és ács, 1-1 pék, fazekas és asztalos dolgozik itt, évi jövedelmük 55,50 Ft.

Láthattuk, Kenizsán szép jövedelemmel rendelkeznek iparosaink, mellette mezőgazdasági eredményeik is jelentősek. Ezzel szemben Keszthelyen csak 17 iparosnak van "őszi és tavaszi vetése", s közülük 7-nek igásállata sincs, viszont hasznuk 291,50 Ft. Míg a gazdasági eredmények /szemtermés és igásállatok száma/, valamint az iparosok száma alapján stagnálást, sőt visszaesést állapíthattunk meg a városban, meg kell jegyeznünk, hogy nem feltétlenül az elszegényedést jelenti, hanem inkább azt, hogy a föld és igaerő nélküliek áttérnek az iparra, ami szép hasznot hoz számukra. Hasonló a helyzet Sümegen /itt csupán 12 mesternek van szántója/, de itt 382 Ft az iparosok haszna, sőt itt egyénenként is szép jövedelmet hoz az iparüzés: 25 Ft hasznot 2, 20 Ft-ot 8 iparos vall be, de 45 Ft jövedelemre is van példa. /10./

Összegezve az 1750. év mezővárosi iparosainak helyzetét, meg kell állapítanunk, hogy Kanizsa vezető szerepe mellett Keszthely és Sümeg kézműipara is jelentős. Bár az iparosok száma ez utóbbi helyeken kb. fele a kanizsaiakénak, bevallott jövedelmük alapján azt kell

látnunk, hogy eladásra dolgozó mesterek már, s míg Kanizsán mezőgazdasági és ipari munkával egyaránt foglalkoznak, Keszthelyen és Sümegen éppen a földdel és igásállattal nem rendelkezők gyakorolnak ipart.

A 35 éves lassú gazdasági gyarapodást az elkövetkező 20 évben rohamos fejlődés váltja fel. Bár 1750-re a kézműipar is szép eredményeket mutatott - nem a kézművesek számát, hanem inkább jövedelmüket tekintve -, a mezővárosokban a mezőgazdasági termelés volt a domináns. 1770-re viszont mind a szenttermelés, mind az igásállatok száma jelentősen megnövekedett - természetesen a fejlődés alapja a népesség gyarapodása -, de a kézművesek száma, az iparágak sokfélesége is jellegzetes mezővárosi képet mutat.

Kanizsa 426 adózó családfője közül 172 az iparos /41 %/, Keszthelyen a 458 családfő 24 %-a, Sümegen a 271 családfő 37 %-a, Szentgróton /és Polgárvárosban/ a 273 családfő 31 %-a, Tapolcán a 333 családfő 32 %-a, a két részből álló Türrén a 184 családfő 24 %-a. Így azonban nem teljes a kép. Bár statisztikámba nem vettem fel, de meg kell jegyezmem, hogy a családfők számához még helységenként hozzá kell adnunk a zsellérek, zsidók, extraserialisták, esetleg uradalmi, városi szolgák stb. számát, mert közöttük iparosok is találhatók.

Kanizsán például 122 zsellért írnak össze, valamint 51 zsidót, akik közül 15 kézműiparral foglalkozik: 3 szabó, 2 üveges, 1-1 varga, órás, gombkötő, kötélgyártó, cserépfedő, szűcs és 4 mészáros, a többi kereskedő illetőleg kocsmáros. Kesathelyen 39 extraserialistát találnak /köztük 9 zsidót is/, akik között 2 halászt, 1-1 kalapost, szűcsöt és bognárt, 4 szabót, 3 citerást /közülük 2 mészáros is/, 1 szeszfőzőt /cremati/, 9 kereskedőt jegyeznek fel, valamint 16 uradalmi szolgát, köztük 2 kertészt /az egyik legény/, 1 kádárt, 1 kovácsot, 1 szőlőgyártót, 1 ácsot és 1 molnárt /3 vendéglőst, 2 vadászt is/.

Tapolcát ilyen szempontból nem szükséges vizsgálnunk, mert a 345 családfő közé vették fel a 12 extraserialistát is /4 iparos, 1 kereskedő van köztük /, ám összeírtak "neo nobiles" cím alatt 12 adózót, köztük 1 szabót.

Jelentősen emeli a családfők számát Szentgróton a 16 házatlan zsellér, a 20 zsidó, 40 "nobiles neo" /köztük összesen 24 iparos/, de még hozzá kell adnunk 4 újonnan betelepült családot /neo coloni/, a görög kereskedőt, továbbá 6 szerződéses iparost /talán városi, talán uradalmi szerződésben; 1-1 kádár, bognár, kovács, tetőfedő, ács és esztergályos/, 1 puskaművest és 2 molnárt egyházi szolgálatban /in domo Parochiali/.

Itt jegyzem meg, hogy 1750-től a conscriptiók mindig külön írják össze Szentgrót-Polgárvárost /Keszthelyhez hasonlóan/, s statisztikáiban minden esetben külön jeleztem adatait. Most 1770-ben 89 adózójához 25 házatlan zsellért kell még hozzáadnunk, iparosaihoz 1 takácsot és 1 molnárt.

Hasonlóan Szentgróthoz és Keszthelyhez, Türrén, ahol 1750-ben Magyar és Német Türréről beszéltek a források, 1770-ben Belső- és Külső-Türréről hallunk. Keszthelyen és Szentgróton a XVI-XVII. sz.-i végvári láncolat kiépítésének következményeként alakult ki a mezőváros tagolódása: a fegyverrel szolgáló várbeliek s az urbéri szolgálattal tartozó külső városiak. Türrén ugyan végvár nem volt, erődítmény azonban volt; nem valószínű, hogy ennek következménye a város 2 részre tagolódása, inkább a nagyobb arányú betelepülésnek. A török kiűzése után ugyanis olyan csekély népesség maradt /1. az 1711. évi összeírást/, hogy a premontrei rend hívására sok német ajkú telepedett be. A számukra átadott terület lett Német-Türré, a későbbiek során Külső-Türré. Lakossága, gazdasági ereje alapján 1770-ben is Belső Türré az erősebb. A 111 családfő mellett 32 subinquilínust, 5 városi szolgát és 6 extraserialistát írnak össze, Külső-Türrén pedig 16 subinquilínust, 2 extraserialistát, 3 uradalmi és 7 városi szolgát.

Sümegen a 271 családfő-számhoz 37 extraserialistát kell

még hozzáadnunk, akik között 3 kádárt s 1 bábsütőt találunk, valamint 3 kereskedőt, akiknek 300-400-500 Ft a jövedelmük.

Mielőtt az 1770-ben összeírt iparosok számát és az iparok milyenségét vennénk vizsgálat alá, meg kell jegyeznünk, hogy a mesterségek megnevezése alapján /59-féle ipart jelölnek az összeírások, s így is vettem fel statisztikai táblázatomba/ nem kapunk egészen pontos képet. Itt szeretnék rámutatni néhány megtávesztő adatra. Keszthelyen a halászsokat az iparosok közé sorolják; bár nem kézműipar, miután céhük volt, felvettem őket a mesterek közé; továbbá 1-1 kézműves mesterségét most nem jelölték Keszthelyen, illetőleg Kenizsán.

A többi iparág esetében azonban minőségi, jelleg- vagy divatbéli különbség van, ezért szükségesnek tartottam a jelölését; például sartor és sartor germanicus, valamint a sutor vagy sutor hungaricus és germanicus.

"Magyar vargát" csupán Sümegen írnak össze, s ezért valószínűnek látszik, hogy a vargák mind "magyar módi" szerint dolgoznak, s csak a Keszthelyen összeírt 2 és a Sümegen összeírt 3 varga dolgozik "német módi" szerint. Ugyanakkor e tény az iparág differenciálódására mutat, mint ahogy ezt jelzi a magyar és német szabók /sartor és sartor germanicus/ léte - megjegyzendő, hogy a 2 német szabót is Sümegen jelzik -, valamint a szabók és a szűrszabók külön feltüntetése is.

A fejjedő-készítőket "pileator, petaserius, galenifec" néven jegyzik fel, ez esetben valószínűleg szintén a magyar és német divat szerint dolgozókat különítve el. "Tinctor" és "colorator" néven jelzik a kelmefestőket is, itt azonban egyazon iparágról van szó, a "pictor" mázoló jelentésben használatos. Keszthelyen 1 iparosról azt jegyzik fel, hogy "kőműves és dohánykészítő".

Mindezt figyelembe véve is megállapítható, a XVIII.sz. közepén a 20 év alatti fejlődés. Míg 1750-ben 28-féle iparág képviselőit találtuk, most 1770-ben 52-féle mesterségét. Az iparok jellegében azonban alapvetően nem történt változás, ugyanis 15 mesterség csak 1-1 helyen fordul elő 1-1 képviselővel.

Ha a legnépesebb iparágakat keressük, azt kell látnunk most is, hogy legmagasabb számban a takácsok /egyedüli iparág, amelyben 100-on felüli a mesterek létszáma/, a szabók, a csizmadiák, a szűcsök és a vargák dolgoznak, tehát első helyen a ruházati iparok állnak. Emelítésre méltó mesterségek - amelyeknek mesterlétszáma 6 mezővárosban a 10 fölötti - egyrészt a mindennapi élet eszköz- és szerszámszükségletét kielégítő iparok /fazekasság, ács-, kovács-, kádár-, kőműves-, asztalos-, gombkötő-, lakatos- és bognármesterség/, valamint az építőipar.

Vizsgált mezővárosaink között Kanizsa áll ismét az első helyen 187 iparosával /beleszámítva most már a zsidó mestereket is/, ami a 20 évvel korábbi iparoslétszámnak kétszerese. Kanizsához hasonlóan kétszerezére emelkedett Sümegen és Keszthelyen is a kézműveslétszám, háromszorosára Tapolcán és Türrén, Szentgrót adatai pedig szinte hihetetlen emelkedést mutatnak.

1750-ben inkább a bevallott haszon alapján állapíthatunk meg előrelépést. Kérdés, hogy 20 évvel később mennyi hasznos^t hoz az ipar.

Kanizsán az összeírás summája szerint 3653 Ft-ot, Keszthelyen 2226, Sümegen 3649,50 Tapolcán 912 Ft-ot. Érdekes megvizsgálni, milyen az összjövedelem megoszlása. Sümegen például egyedül Mózer Pál kőművesmester ismer el 300 Ft hasznot, Redlinger Dávid építőmester, illetőleg Szelmaer Mátyás festő 200-200 Ft-ot /az utóbbi egyedüli mester a városban/. Für János asztalos és Volman Teofil pék 150-150 Ft-ot, 4 kézműves pedig /1-1 kötélgyártó, mészáros, kalapos és festő-pictor/ 100-100 Ft-ot vall be. 32 azoknak az iparosoknak a száma, akik 15 Ft-ot, 26, akik 30 Ft-ot, 15 pedig azoknak a száma, akik 7,50-et iratnak be. Ez a legalacsonyabb összeg, mert van 15, 50, 80 stb. Ft-ot bevalló kézműves is.

Keszthelyen, ahol szintén szép hasznot hoz az iparosoknak a mesterség, 100 Ft a legmagasabb összeg, s csupán 3 mester rendelkezik ennyivel. 38-an 15, 27-en 7,50 Ft-ot, 21-en 30 Ft-ot iratnak az összeíróval, 25, 40, 45, 60 Ft-ot csak néhányan.

Tapolcán viszont 40 Ft a legnagyobb haszon, de ennyivel is csak Lébli Benedek zsidó kereskedő rendelkezik. 4-en vallanak be 30, 2-en 20, 18-an 15, 5-en 10 Ft-ot, 2-8 Ft-ot a többi mester, s nem véletlen, hogy a haszon summája csupán 912 Ft, pedig a mesterek létszáma kb. Sümegével és Keszthelyével azonos. /11./

Természetesen a haszonbevallás sem ad számunkra megbízható képet; ha azonban több város vonatkozásában vizsgáljuk, azonos a hibalehetőség, hiszen maga az összeírás egyformán veszélyezteteti minden kézműves jövedelmét, s mindegyik igyekszik kevesebbet bevallani.

Ennek figyelembe vételével is megállapítható, hogy mezővárosaink kézműveseinek nem hoz a mesterség akkora jövedelmet, hogy mezőgazdasági munkájukat elhanyagolhatnák. Kenizsán néhány iparos kivételével mind rendelkeznek tavaszi terméssel /procreas^{ti} vernalis/, vagyis a földművelés lehet most is a fontosabb munkájuk. Sümegen 31-nek, Tapolcán 21-nek nincs szenttermése /búza- illetőleg rozs/. Megerősíti előbbi feltevésünket, hogy Sümegen a szenterméssel nem rendelkezők vallják be a mesterség utáni

legmagasabb haszon-összeget /300, 200, 100 Ft/, tehát ők valóban iparukból élnek. A statisztikai adatokból azonban nyilvánvaló, hogy szinte kivételnek tekinthetők az ilyen iparosok, s inkább a helyi lehetőségeknek, szükségleteknek köszönhető, továbbá csupán bizonyos iparágra jellemző, ha akad ilyen. Bár Sümegent^t 1770-ben már nem püspöki székhelyként írják össze, s a helytörténeti munkák Padányi Biró Márton halála után a város hanyatlásáról beszélnek, /12./ úgy látszik, az építkezések még folytatódhattak, illetőleg volt munkalehetőség az egyéb iparosok számára is.

Mezővárosaink tehát a XVIII. sz. utolsó harmadára kiheverték a török uralom okozta pusztulást, Statisztikai adataink azt bizonyítják, hogy a XVIII. sz. eleji helyzethez viszonyítva mind a lakosság számát, mind a gazdasági eredményeket tekintve fejlődtek. E gyarapodást veszélyeztette ugyan a mezővárosok földesurainak allodiális törekvése, a majorsági gazdaságok kiépítése, de városépítő és fejlesztő politikájuk ellensúlyozta is az iparosok számára munkalehetőségek biztosításával. A jellegzetes mezővárosi fejlődés bizonyítéka a kézművesek számának jelentős emelkedése, valamint az iparos-szervezetek szaporodása.

1770-től vizsgálva az iparosok számának alakulását, dic^calis conscriptiók álltak rendelkezésemre /13./.

Bár az összeírások summája jelzi a kézművesek számát /*opifices*/, az adatok pontossága ellenőrizhetetlen: a családfő nevéénél a legtöbb esetben mesterségét nem írják, más esetben írják, de a megfelelő rovatban hiányzik a jelzés. Statisztikámban a mesterségek feltüntetése nélkül éppen ezért a summák eredményeit vettem fel. Azt is meg kell jegyezni, hogy Szentgrót és Külső-Túrje adatai hiányoznak, valamint a közölt mezővárosok adatai is bizonyos évekből. A meglevők alapján azonban nyomon követhetjük a századfordulóig az iparoslétszám változásait.

A 70-es évek végéig gyarapodást tapasztalunk /Tapolca esetében elírás történhetett, mert megmagyarázhatatlanul nagy az ingadozás az egyes évek adatai között/, majd a 80-as években Túrjén és Keszthelyen növekedést, Tapolcán ingadozást. Természetesen ezen adatokat egyrészt óvatosan a korábban jelzett kritikával kell fogadnunk, másrészt figyelembe kell vennünk, hogy néhány iparos eltűnése vagy új mester megjelenése még nem változtat sem a mezőváros, sem a kézműipar jellegén. Ilyen értelemben kell néznünk az 1790-es évek iparos-létszámát is.

Összegezve a 30 év eredményeit, megállapítható, hogy Keszthely és Túrje fejlődése egyenletes, Sümegé és

Tapolcái a 80-as évektől visszaesést mutat, Kanizsán pedig a 70-es évek nagy létszámgyarapodását a századfordulón inkább csökkenés követi /ez a csökkenés azonban csupán az 1800. évekre vonatkozik, hiszen a XIX. sz. első éveiben további létszámnövekedést látunk/.

Jegyzetek

1. ZmL, Conscriptiones Universales, 1711. Ő 11. a-b-c.
2. Koppány - Péczely - Sági, 1962. 34.p.
3. Haraszti Sándor - Pethő Tibor: Utikalandok a régi Magyarországon. Bp. 1963, Táncsics K. 163. p.
4. Acsády Ignás: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Bp. 1896. /Magyar Statisztikai Közlemények, XII./ 391. p.
5. ZmL, Conscriptiones Universales, 1715-1720. Ő 19-21.
6. A mezővárosok helyzetére vonatkozó adatokat vö.
Koppány - Péczely - Sági, 1962. 36. p.,
Koppány Tibor - Kozák Károly: Sümeg. Veszprém, 1965.
17. p., 25. p.,
ZmL, Iványi Béla kézírata,
Degré, 1964. 263. p.
7. Koppány - Péczely - Sági, 1962. 39. p.
8. Degré, 1964. 264. p.
9. Koppány - Kozák, 1965. 24-25. p.
10. ZmL, Conscriptiones Universales, 1750.
11. ZmL, Conscriptiones Universales, 1770. Ő 46/5,
46/6, 46/7, 46/37, 84.
12. Koppány - Kozák, 1965. 25. p.
13. ZmL, Conscriptiones Dicales, 1773-1845. Kanizsa,
Tapolca, Keszthely, Sümeg, Túrje.

IV. CÉHEK A XVIII. században

1. Céhalakulás a század első és második felében

A céhirodalom számos esetben rámutat arra, hogy a kézműiparban új korszak kezdődik a XVIII. sz.-dal. Szádeczky Lajos, aki a hazai céhes ipart a XIV. sz.-tól elemzi, kiemeli, hogy a szatmári béke után III. Károly az iparügy reformálását is megkezdi. Szádeczky szerint szükség van erre, mert a XVI-XVII. sz. "zavaros belálapotai" a céhek beléletében is zavarokat, visszaéléseket idéztek elő; nyíltan is ellenszegültek a vármegyei árszabásoknak, a verseny ellen úgy védekeztek, hogy megnehezítették és túlságosan taksálták a céhbe lépést, s ezzel önérdéküket a közérdek ellen szegezték. /1./

Mindezt elismerve sem szabad figyelmen kívül hagynunk az "iparügy reformálásának" alapvető okát a XVII-XVIII. sz. fordulóján.

Miután a Habsburg-tartományokban hiányzott az angol-holland típusú burzsoázia, a gazdasági élet, a kereskedelem és az ipar finanszírozása Ausztriában az állam feladata lett. Az iparfejlesztés, a manufaktúraipar megjelenése miatt szükségessé vált a manufaktúrák és a céhek viszonyának a rendezése. Míg a kameralisták a céhekben a fejlődés akadályozóit látták, s elvileg

ellenük foglaltak állást, az állami gazdaságpolitika beérte a céhek lassú korlátozásával; a városi céhszabályzatokat igyekeztek egységesíteni, továbbá a privilégiumok kibocsátása 1708-tól uralkodói előjog lett. A Habsburg-birodalom országai és tartományai közé a XVII. sz. végére a török uralom alól felszabadult Magyarország is betagolódott. /2./ Bár a XVIII. sz. elejétől nyomon követhető a központi beavatkozás a céhek életében hazánkban is, a XVIII. sz. első felének céhalakulását a XVII. századi céhalakulás folytatásának kell látnunk. Most is jellemző a céhlevél kölcsönzés /néhány esetben a mesterek a királyhoz fordulnak privilégium-kéréssel/, a vegyes céhek alakulása, valamint a mindennapi szükségleteket kielégítő mesterségek szervezeteinek létrejötte azokon a helyeken, ahol korábban nem voltak. További legfontosabb bizonyíték pedig az articulusok szövege.

Vizsgálódásunkból Szentgrótot és Túrjét kizárhatjuk, ti. e helyeken csak az 1770-80-as években kapnak újabb privilégiumot a már meglevő céhek, a század első felében nincs tudomásunk új céh alakulásáról.

Kanizsán szerveződik a legtöbb céh a század első felében. Érthető oka az, hogy a város szinte az egész XVII. sz.-ot török uralom alatt élte át.

Kézművesei lehettek korábban is, de megbízható adatunk csak 1690-től van.

A város 1690-ben megnyitott protocolluma számos iparost emleget, akik különböző ügyek miatt /veszekedések, verekedések, halálozás stb./ kerültek a városi tanács elé. Julius 5-én például Schüller tábori sebész dolgában tanakodtak, hogy engedélyezzenek-e neki a mestersége mellett bormérést. Ugy döntenek, hogy megengedik, hiszen "csekély számú polgár veszi igénybe mesterségét", s "így abból megélni nem tud". Ugyanez év augusztus 3-án Hochenwarter János órás és lakatos emel panaszt Kniedl Jakab tanácsbeli lakatos ellen egy korábbi verekedés miatt. Az összetűzés oka az volt, hogy Kniedl javasolta "egy üzem" felállítását /talán közös műhelyt kell értenünk ezen/, de Hochenwarter házadósságára hivatkozva elutasította. A tárgyaláson a panaszos arra hivatkozott, hogy Kanizsán ő a legidősebb mester, ő dolgozott a városban elsőként a mesterségben.

Ugyancsak augusztus 3-án jelentkezett Grázból Alberti Antal kéménysepről, aki 300 Ft salláriumot kért /ezt sikerült 150 Ft-ra lealkudni/, s vállalta, hogy a tűzcommisariusok mellett havonta "végig vizitálja" a kéményeket, és ahol szükséges, kitisztítja.

Az említettek mellett a jegyzőkönyv Klingentrat Jakab kalapost, Ószl Mihály kertészt, Kiszl János Vilmos mészároszt Paur János asztalost is emlegeti.

E néhány eset és név is jelzi, hogy már a török uralom alóli felszabaduláskor is élnek a városban iparosok, továbbá megkezdődik a beköltözés /főleg németek/. Az iparosok helyzetét viszont jól példázza a városi tanács véleménye Schüller ügye kapcsán. /3./

A 90-es évek végén 3 céh /szabó, csizmadia és vegyes/ szerveződik Kanizsán, 1700-ban 2 céh alakul.

A kanizsai vargák a keszthelyi vargákhoz fordulnak articulushoz, amit azok olyan "conditioval" adnak, hogy "más helben levő illy Mesterembereknek ki ne adhassák" /ti. a kanizsaiak/. Megígérik a keszthelyiek, "ha valami olyan fogvatkozásuk lenne, amit maguk el nem igazíthatnak, jöjjenek hozzájuk, ők pártjukat fogják", de kikötik azt is, hogy a keresztelő pénzt nem tartoznak megadni Kanizsán, de azok a kanizsai mesterek sem, akik az articulushoz fordultak. /4./

A "kovácsok és késcsinálók kedvéért iratott le" 1700-ban az a céhlevél /5./, amelynek eredetije varasdi, s 1615-ből való. Ugy tűnik, a kanizsai mesterek közül többen e céhbe tartoztak a török idők alatt, majd a város felszabadulása után sorra kiváltak innen, s más iparosok társaságában alkottak céhet: 1698-ban a csiszárok és szíjgyártók, most 1700-ban a kovácsok és a késgyártók. Az érdekes az, hogy a kovácsok az 1698-ban alakult vegyes céhnek is tagjai voltak, most késgyártók társaságában kérnek articulushoz.

Bonyolítja a helyzetet az, hogy 1 évvel később pedig bognárok és kovácsok kapnak a királytól privilégiumot. /6./

Csupán feltételezhető, mi történt: 1698-ban az akkor még nem céhbeli kovácsok léptek be a vegyes céhbe, 1700-ban pedig a varasdi céhbe tartozó kovácsok váltak ki onnan. Talán a késgyártók halála vagy elköltözése lehetett az oka annak, hogy 1 év múlva a bognárokkal együtt alakítanak céhet a kovácsok.

1720-ból is őriz a Thury György Múzeum egy magyar-német bilingvis szövegű privilégiumot kovácsok és bognárok számára, ez azonban csupán másolat, záradék és hitelesítés nélküli. /7./ A XVII. sz. végi vegyes céh sorsa kérdéses. Miután semmiféle anyag nem áll rendelkezésünkre, elképzelhető a felbomlása; fegyverkészítő mesterekre talán nincs szükség, a szűcsök a szabókkal alakítanak céhet 1698-ban /8./. Számomra csak egy 1731-es céhlevél volt ismeretes /9./, ami valószínűleg másolat. A kovácsok utját az előbbieken láttuk. Figyelemre méltó, hogy az 1701. évi privilégium német nyelvű; ugyancsak német nyelvű az ácsok, kőművesek és kőfaragók 1701-es, a királynőtől származó privilégiuma /10./ és a fazekasok 1713. évi céhlevele is /11./, amely Körmendről való. Bár nincs tudomásunk a mesterek nemzetiségéről, elképzelhető, hogy betelepült német ajkuak alkották a céhet.

A kanizsai takácsok, hasonlóan az összes korábbi takácscéhhez, a pozsonyi főcéhládától kérték articulusaikat 1722-ben. /12./ Viszonylag későn, mert mezővárosainkban Kanizsa és Tapoľca kivételével már a XVII. sz. folyamán megalakultak a takácscéhek. Kérdés azonban, hogy a kanizsai takácscéhnek nem volt-e a XVII. sz.-ban előzménye, ti. a városi jegyzőkönyv 1703-ban Summer György és Glauninger Orbán összetűzése folytán "takács Ipar"-ról beszél.

A céhprotocollum szerint a század első felében /1722-1741/ 34, a század második felében 28 takács kérte illetőleg kapta meg felvételét, továbbá a 20-30-as években 6 vidéki mester /4 kiskomáromi és 1-1 szabari és csáktornyai/ is tartozott a céhbe. /13./

1714-ben 3 mészáros dolgozik a városban: Trentzky Mátyás, Tscherta Ferenc és Szigeti János. Kérésükre a városi tanács úgy határoz, hogy egész héten át tarthatnak húst, vághatnak állatot, de egyik se avatkozzon a másik dolgába 12 Ft bírság terhe alatt.

1716-ban szabályozza a város a húsárakat: a bárányhús fontját 5 helyett 4 dénárért, a disznó- és borjúhús fontját 5 dénárért árulhatják a mészárosok. 1743. április 26-án pedig azt veszik határozatba, hogy a pékek autentikus /ti. hiteles súlyu/ kenyeret süssenek, mert másképp megengedik az asszonyoknak a kenyérárulást a piacon karéjonként vagy darabonként. /14./

Kétségbe vonták a nészároscéh létét Kanizsán. Bár csak a XIX. sz. első harmadából vannak olyan adataink, amelyek igazolták korábban is számomra létüket, az Országos Levéltár őrzi 1721-ből való privilégiumukat. /15./

A céhprivilégiumokon kívül még számos adat vonatkozik az iparosokra a század első felében. Az 1722-ből való jegyzőkönyvi bejegyzés a városi tanács igényességére enged következtetni. Május 14-én megegyeztek Bencze Balázs szobrásszal /Bildhauer/, hogy a "téren felállítandó szoborért 70 Ft-ot kész pénzben fizet /ti. a tanács/, azonban a színeket /festéket/ a szobrász szerezzé be", és erre 2 Ft-ot adtak.

Az 1740-es évektől a tanács több esetben intézkedik a céhekről. Meghatározzák, mennyit kérhet a város a piaci Standok/sátrak/ után:

nagy zsidó Stand után	35 dénár
közepes Stand után	25 "
egész kis Stand után	10 "
nagy keresztény Stand után	35 "
közepes keresztény Stand után	15 "
kicsiny keresztény Stand után	5 "
A csizmadiák fizessenek	15 dénárt,
A szíjártók, kötelesek és szücsök	10 "
A köpönyeggyártók és szabók	11 "

Mattl József kőszegi fésűgyártó viszont, aki a légrádiak és kapronczaiak után szintén váltott Standot, 1 Ft 50 dénárt fizet, ami egyrészt arra utal, hogy a máshol élő, s csupán a vásáron áruló iparos többet fizet, másrészt jelzi a kanizsai vásárok jelentőségét is.

1746-ban meghatározza a város "a céhek rendjét" is; nem tudni, mire utal a kifejezés: jelentheti a miséken való szolgálat rendjét is, de a piacon, vásáron a sátrak felállításának rendjét is. Mágis fontos ezen néhány sor, mert a létező céhek számáról ad tudósítást.

"Szerda: szűcsök, kovácsok, lakatosok.

Csütörtök: csizmadiák, czipészek, kerékgyártók, kőművesek.

Péntek: takácsok, fazekasok, szűrszabók, bognárok.

Szombat: mészárosok, gombkötők, molnárok, palackgyártók."

Arra is van példa, hogy a tanács intézkedik a céhes visszaélések ügyében. 1753. november 18-án a csizmadiamesterek "előhozta¹k articulusaikat" /valószínűleg egy panasz kapcsán kényszerítették őket erre/, s bebizonyosodott, hogy nem az articulusok szerint élnek, s "szá^smos esztendőktől fogva az új mester embereket terhel²ték". Büntetésül Nepomuki Szent János kápolnájára 24 Ft-ot kell fizetniük, s nem merészelnek a céhlevél 2. és 3. articulusa által meghatározott összegnél nagyobb "venni", "kivéven a mesterebédet és remeket"./16./

A XVIII. sz. elején ilyen nagy arányú céhalakulás egyik mezővárosunkban sem történt. Ennek minden bizony-nyal az az oka, hogy Keszthelyen, Sümegen és Tapolcán /Szentgróton is/ a XVII. sz. folyamán megszerveződtek azok a céhek, amelyek a lakosság szükségleteit kielé-gítették.

Keszthelyen 4 céh alakul a század első felében: 1701-ben a gombkötőké /céhlevelük útját korábban már is-merttettem/, 1 évvel később a kádároké. Ők Vázsony kádá-raiktól kapták a céhlevelet, akik viszont 1693-ban sze-rezték. Ugy látszik, a mesterek száma csökkent, mert 1735-ben asztalosokkal és bognárokkal együtt alakítanak közös céhet, s a királytól kapnak kiváltságlevelet /első eset, hogy keszthelyi céh a királytól származó privi-légium alapján működik./ 1720-ban a fazekasok is más más város céhéhez, a veszprémi fazekasokhoz fordulnak articulus-kérelemmel. /17./ Itt kell megjegyez-nem, hogy Kanizsától egyetlen mezővárosunk sem kérte arti-culusait, pedig jellemző volt az egymás közti kölcsönzés még a XVIII. sz.-ban is. A XVII. sz. folyamán ez érthető, de a XVIII. sz. első felében már szokatlan, hiszen pél-dául a kanizsai fazekascéh 1713 óta működik, a keszt-helyiek mégis Veszprémbe mennek céhlevélért. Talán az-zal tudnánk magyarázni, hogy egy-egy újonnan alakuló céh a régebbi, híresebb céhhez fordul, ami viszont

azt is sejteti, hogy az áruk vagy híruk eljutott a városhatáron túl is, s a mesterek a minőségi különbség alapján választják meg a kölcsönzőhelyet.

1700-ban válnak külön a tapolcai csizmadiák a sümegiek-től. 11 mester kéri a különválást, ti. "a céhgyülekezetbe járni nagyon alkalmatlan, dolgaiknak is nagy hátra maradására vagyon" - mondják. Nevük ugyanakkor eredeti lakóhelyükre enged következtetni: Csizmazia Kapronczai György, Devecseri Csizmazia Mátyás, Bejnoki Csizmazia György, Ócsej Csizmazia János, Ujvári Csizmazia András, Babodi Csizmazia János, Tapolczai Csizmazia Ferenc, Szombathelyi Csizmazia János, Jánosházi Csizmazia Gergely és Varesdi Csizmazia András alkotják a tapolcai céhet. Mindez jelzi a XVIII. sz. eleji nagy "népvándorlást". A privilégiumot 1700-ban, 1711-ben és 1726-ban confirmálja a veszprémi püspök.

1716-ból származik a tapolcai takácsok, 1726-ból a mésszárosok kiváltséglevele; az előbbi Pozsonyból, az utóbbi Pápáról való. /18./ Érdekes, a vizsgált mezővárosok viszonylatában egyedülálló jelenséggel találkozunk a 40-50-es években, ami az ipar helyzetére is fényt vet. Csupán a 70-es években van arra példa - minden bizonnyal Mária Terézia 1761. évi rendeletének hatására -, hogy meglevő céhek új kiváltséglevelet kérnek és kapnak a kancelláriától. Tapolcán viszont 1744-ben a szabók

/1682 óta van céhük/, valamint a csizmadiák és a vargák közös céhe kap a királynőtől újabb privilégiumot, 1756-ban pedig a takácsok. /19./ Időben tulságosan messze esnek az összeírások a céhlevelek dátumától, így bizonyíthatatlan egy-egy mesterség vagy céh folyamatosága. Mégis feltételeznünk kell, hogy az iparban, a céhek életében zavar állhatott be, mert még 1750-ben is 32 iparost írtak össze, akik közül 22-nek még a mesterségét sem tüntették fel. Ezt bizonyítja az is, hogy a csizmadiák, akik 1700-ban 11-en voltak, most 1744-ben vargákkal társulnak. Megoldatlan kérdés a szabók és a takácsok újabb privilégiumának kiadása.

Sümegen csupán egyetlen példa van a céhalakulásra, az 1706-ban szerveződött szabócéh, amely az articulusokat Tapolcától kérte. /20./

Az eddigiekből kitűnik, hogy a mezővárosok közül Kanizsán és Keszthelyen működik a legtöbb céh a XVIII. sz. első felében. Míg Keszthelyen a céhes iparnak szép előzményei vannak a XVII. sz.-ban, Kanizsán a céhszerveződés csak 1690 után kezdődik, de 1731-ig utoléri, sőt túl is szárnyalja Keszthelyt a céhek számát illetően. Meg kell említenem még azt is, hogy a céhkataszter az említetteknel még több céhet sorol fel; ezeknek a megalakulásáról azonban nincs adatunk /pl. molnár-,

kötélverő-, gombkötő- és timárcéh/, esetleg egy-egy tárgyi emlék, egy-egy vándorkönyv stb. áll rendelkezésünkre. Ez vonatkozik a többi mezőváros céheire is. Tapolca és Sümeg lemaradt az előbbi két mezőváros mögött a céhalakulás tekintetében.

Összeírások adataira éppen a XVIII. sz. elején nem támaszkodhattam; az 1711-es adatok szűkszavúak. Annyi azonban megállapítható, hogy most, a XVIII. sz. elején dőlt el - éppen a céhalakulások gyorsasága, a céhek száma alapján -, hogyan alakul vizsgált mezővárosaink sorsa, iparának helyzete a XVIII-XIX. sz. folyamán.

Az 1770. évi conscriptio rohamos fejlődés eredményeit mutatja mezővárosainkban /681 mesterembert írtak össze, akik 52-féle iparágban dolgoztak/. Bár még mindig nem tudjuk, az év hányad részében gyakorolják a mesterséget, továbbá azt sem, kik céhtagok közülük, a statisztika alapján élénk céhéletre következtethetünk. A pontos kép megrajzolása előtt azonban számításba kell vennünk az 1761. évi Mária Terézia-féle céhügyi rendeletet, /21./ amely a vármegyéknek kötelességévé teszi a szabadalmlevelek beszedését. Már a század elején is találkoztunk a céhek rendszabályozásával, most viszont a privilégiumok egyenlősítésével a központi hatalom teljesen saját hatáskörébe kívánja vonni az iparos-szervezeteket, megszüntetve ezzel /

helyi sajátosságaikat, egyéni arculatukat. Természetesen a céhek nem szívesen vették ezt, jogesonkításnak látták, s vonakodtak is teljesíteni.

Bár a rendelet után érvénytelennek tekintettek minden olyan privilégiumot, amely nem a kancelláriától származott, nem szabad csupán annyi céhhel számolni, amelynek privilégiuma az 1761 utáni évekből származik. Ezt éppen mezővárosaink bizonyítják, amikor több forrás összevetésével próbáltam vizsgálni a céheket.

Szentgróton 3 céhlevél származik a 70-es évekből; 1776-ból való a vegyes céh, 1777-ből a szűr- és váltómives szabó-, valamint a takácscéh privilégiuma. /22./ A XVII. sz. első felében már meglakult céhek újabb kiváltságleveléről van tehát szó. Semmiféle adattal nem rendelkezünk, ami bizonyítaná, hogy ezen céhek folyamatosan működtek. Nehezen képzelhető el, hogy közel 130-140 évig tartották a céhes kereteket, annál is inkább nem, mert 1711-ben 22, 1750-ben 7 iparost írtak össze. 1770-ben viszont óriási fejlődés mutatkozik az iparosok számában, s valószínűleg 1777-re "érett meg" a helyzet, hogy a takácsok /1770:18 fő/, a szabók és szűrszabók /1770:18+5 fő/ újra privilégiumot kérjenek. Az 1770. évi adatokon kívül Iványi Béla egy 1776-os összeírás alapján a következő foglalkozásokat sorolja fel: 8 szabó, 5-5 pintér, varga és gerencsér, 3-3 ács, kovács és bognár,

2-2 csiszár, molnár, szakács, szűcs és 1-1 asztalterítő, borbély, csordás, gombkötő, kalapos, kertész, szappanfőző, szobrász, vámszedő és takács. /23./

Ha nem számítjuk az iparosok közé a csordást, asztalterítőt, szakácsokat és vámszedőt, 45 az iparosok létszáma. Kétkednünk kell az adatokban, mert 6 év alatt túl nagy csökkenést jelentene, hiszen 1770-ben 108 iparost találtak /elképzelhető azonban, hogy a Polgárváros vagy az egyéb lakosság mestereit Iványi nem vette számításba/.

Az 1636-ban alakult vegyes céh mestereihez képest az 1776-os privilégium annyi változást jelent, hogy kovácsok, lakatosok, bognárok, pintérek, esztergályosok, szűcsök, fazekasok, szíj-, kötél- és nyereggyártók számára szól. Ha megvizsgáljuk az 1770-ben összeírt mesterségeket, érthető a közös céhbe állás, hiszen 4 kovácsot, 1-1 lakatost, bognárt, esztergályost, és szíjgyártót, 3 pintért és 4 szűcsöt találtak, valamint 4 fazekast. Számuk természetesen változhatott a 6 év alatt, mert például 1770-ben kötél- és nyereggyártót nem is írtak össze.

Felvetődik az a kérdés, hogy a csizmadiák miért nem alakították újra a céhet, hiszen "elegendő számmal" voltak, 1770-ben 9-en /1761 óta 6 fő iparos volt szükséges a céhalakításhoz/.

Elképzelhető a céh folyamatos működése, mert a céhkatasster szerint 1718-ból való a cserépkorsójuk /24./ tehát csak a privilégiumot nem újították meg a 70-es években.

Míg Szentgróton 1 céh kiételével az iparosok eleget tettek a királyi rendeletnek, a többi mezővárosunkban nem így történt. Kanizsán csupán a vegyes céh - tagjai most lakatosok, asztalosok, szíjgyártók és szűcsök - fordul 1773-ban a vármegyéhez, hogy a mesteremberek kevés száma miatt "állnak egybe". Utalnak arra is, hogy "...rég^ultől fogva együtt voltak", s a megye támogatásáért esedeznek: "...mivel Kanizsán leginkább mi szegény mesteremberek, zsidók által és egyebektől behozott mesterségünket illető portékáknak, mindennapi árulója által sértetődünk..." /25./.

1773-ból még egy kanizsai céhlevelünk van, a Mária Teréziából származó szíjgyártó-privilégium. /26./ Az előbbiekben láttuk, hogy a szíjgyártók más mesterekkel együtt alkottak céhet, ezért elképzelhetetlen még ugyanabban az évben a kiválás. Mivel ezen iratot 1836-ban hitelesítette a városi főjegyző, feltehető, hogy a szíjgyártók ekkor, 1836-ban válnak ki a vegyes céhből. Erre enged következtetni a megyei közgyűlések anyaga ez időből: ti. a szíjgyártók és szűcsök között "egyenetlenségek" vannak, a cél a különválás /27./ Nem valószínű, hogy a város többi céhe szegénység miatt vagy a mesterek

csekély létszáma miatt nem fordultak privilégiumért a királyi rendelet hatására. Folyamatos működés a csizmadia- és a takácscéh esetében bizonyított /viszonylag teljes jegyzőkönyvi és szegődtetési anyaguk alapján/, a többi céhnek 1-1 tárgyi emléke vagy írásos anyaga maradt meg a XVIII. sz.-ból. Mindennek ellenére az összeírások számadatai is megerősítik, hogy a céhek működhettek. Feltehető, hogy azért nem fordultak újabb kiváltságlevélért, mert néhány királyi privilégiummal rendelkezett, s majdnem mind a XVIII. sz.-tól működött.

Úgy tűnik, a keszthelyi iparosok sokkal inkább eleget tettek a királyi rendeletnek, hiszen az 1770-es évektől sok kiváltságlevél maradt meg. Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a céhes ipar a virágkorát élte ekkor, 6 céh privilégiuma 1776-os keltezésű. Csizmadiacéh /28./ létezéséről 1636. évi Sárovarról származó szabályzatuk alapján van tudomásunk. A XVII. sz. végén még működő szervezet, mert 1695-ben készült a legényrendtartásuk, a XVIII. sz. első felében azonban csak feltételezzük a céh létezését: 1711-ben 10 Csizmazia nevű mestert írtak össze, 1750-ben 6-ot, 1770-ben 12-t. A csizmadiacéh jegyzőkönyve - amelyet 1813. január 12-én nyitottak meg, de az 1769-től beálló, 1813-ban még dolgozó mestereket is beírták - szerint 1769-től 1800-ig 12 iparos állt be a céhbe, ami lassú növekedést jelez a mesterek létszámában. /29./

Vegyes céh ugyancsak volt a várobban 1636 óta, tagjai kovácsok, szegkovácsok, lakatosok, szijgyártók és puska-művesek voltak. Úgy látszik, 1776-ban kovácsok, lakatosok és szijgyártók /számuk 1770-ben 9/ alkották a céhet. /30./

A halászsok céhe tekinthető új, semmiféle előzményre vissza nem vezethető társulásnak. Bár szoros értelemben véve nem kézművesek, mindig az iparosok között írták össze a halászokat Keszthelyen; hasonló szabályzatot kapnak 1776-ban /31./, mint a többi céh, ugyanolyan a céh szervezeti felépítése és élete, mint az egyéb kézműves-szervezeté.

Fazekas-, valamint szücscehről is volt korábban tudomásunk, de míg a szücsök céhe XVII. sz.-i, s adatok híján sorsa követhetetlen, a fazekasok első privilégiuma 1700-ból való. 1724-ből ugyan megmaradt egy pecsétlenyomatuk, a fazekasok száma a század közepén kevés /1750: 2 fő, 1770: 4 fő/, s így elképzelhető, hogy e céh sem működött 1776 előtt. Nem tisztázható az ácsok, kőművesek, cserepezők és kőfaragók szervezetének utja sem. Új céhnek tűnik 1776-ban, azonban figyelembe kell vennünk, hogy 1751-ben már kaptak privilégiumot a kőfaragók és a kőművesek. /32./ 1770-ben 3 ilyen mesterséget folytató iparost írtak össze, tehát elképzelhető, hogy számuk 1751 óta megfogyatkozott, s ezért álltak ácsokkal és cserepezőkkel egy társaságba.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az összeírások és céhalakulások összevetése csupán halvány eligazítást ad; éppen ezen keszthelyi építőipari céhek megalakulása bizonyítja, hogy a conscriptiók nem mindig megbízhatóak, feltehetően nem jegyeznek fel minden iparost. A Festicsek nagy építkezései a XVIII. sz. közepétől számíthatók. Igaz, hogy ők főleg uradalmi mesterekkel dolgoztattak, akik nem kerültek be az összeírásba, de elképzelhetetlen, hogy a városi mesterek számának növekedését ne vonta volna maga után a nagy építkezés.

Míg a XVIII. sz. 70-es éveitől Keszthelyen a céhalakulás nagy mértékben fellendül, s itt is, Kenizsán is, sőt Szentgróton is virágzó kisiparról beszélhetünk, Tapolcán, Sümegen és Türrjén az iparosok számának növekedése nem járt együtt a céhek újraszerveződésével. Tapolcán csupán a csapók /33./ kapnak 1777-ben újabb privilégiumot, Türrjén 1782-ben a takácsok /34./, Sümegen viszont egyetlen céh sem újítja meg szabályzatát. Még az sem bizonyítható, hogy a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején alakult céhek működnek, hiszen az 1750. évi conscriptio vagy fel sem tünteti a mesterség milyenségét, vagy gyér számú iparost mutat, másrészt tárgyi illetőleg írásos emlék is elvértve akad az 1770-es évek előtt. /Sümegen például az 1706. évi

szabó-privilégium volt az utolsó céhszabályzat, s ha nem vennénk figyelembe, hogy a XIX. sz. első felében sok egyéb anyag bizonyítja a céhek létét /35./, joggal mondhatnánk, hogy a városban nincs céhes ipar./

Többféle forrás egybevetésével, sok esetben adatok híján feltételezésekre kényszerítve, az alábbi következtetést vonhatjuk le 6 mezővárosunk céhes iparától a XVIII.sz. második felében: bár az iparosok létszáma jelentős növekedést mutat, ezt nem minden városban követi a céhek alakulása vagy újrászerveződése. Új, korábbi előzményekre vissza nem vezethető céh alig akad. A korábban szerveződött, folyamatosan működő, vagy feltehetően felbomlott szervezetek közül néhány újrászerveződik /ezt a privilégiumok jelzik/, sok esetben azonban csupán az iparosok száma alapján sejthető, hogy újabb privilégium nélkül is működnek.

2. A céhek élete a XVIII. században

Nem vitatható, hogy a céhszabályzatok tartalmazzanak olyan előírásokat, amelyek általánosak, mindenkor és minden céhlevélben megtalálhatók: az iparos-élet különböző szakaszaira vonatkozó követelmények /az inasok, legények és mesterek jogai, kötelességei/, a vallásos,

szociális, etikai követelmények, a kontárok elleni védekezés stb. Ilyen értelemben tehát nem szükséges különbséget tenni a XVII. és XVIII-XIX. sz.-i szabályzatok között.

Nem állt módomban az összes XVIII. sz.-i privilégium szövegét megismerni, de a néhány elolvasott szabályzat alapján megállapíthattam, hogy a század eleji articulusok egyrészt stílusban és számszerűen, másrészt tartalmilag is az 1600-as évek articulusaival mutatnak hasonlóságot, vagyis tartalmazznak még egyedi sajátosságokat. /Meglepően részletes a kanizsai és tapolcai mészáros-szabályzat, 45 illetőleg 30 cikkelyből állnak, míg a keszthelyi kádások articulussainak száma csupán 10./ Magyarázata az lehet, hogy a szabályzatok elnyerésének leggyakoribb útja még a XVIII. sz. elején is a más városban már korábban megalakult céhtől való kölcsönzés. Néhány jellegzetesen XVII. sz.-i articulus hiányzik; így például a város érdekeinek, javának emlegetése, ami a XVII. sz.-ban valószínűleg a török elleni városvédelmet is jelentette, s amire most, a XVIII. sz.-ban már nincs szükség. Nem írják elő a mesterek külsejét sem, továbbá az ebet, macskát stb. megölő iparosokról sincs szó.

A vallásra vonatkozó articulusokban már hangoztatják, hogy csupán katolikus mester vehető be a céhbe:

a keszthelyi fazekasok 18. articulusa szerint a "római és pápista hitet bizonyítani" kell, vagy a tapolcai mészárosok 2. punctuma előírja, hogy "Szűz Mária és a Szentek ellen senki sem szólhat", illetőleg "Ezen Céhben és Gyülekezetben foglaltatott mesterek senkit, aki nem katolikus, magok közé és Gyülekezetekben ne fogadjanak, céheknek elvesztése alatt".

A keszthelyi gombkötők céhébe 1701-ben különböző nemzetiségű inasokat /"magyar, német, horvát nemzet"/ vettek fel. A legnagyobb egyetértésre vall, hogy remekként a német legény német, a magyar legény magyar szívet /ti. szív formájú gomb/ csinálhat, továbbá 7 mester elkothatja a céhet, magyar, német és horvát.

Ezen céhleveleknek néprajzi jelentősége is óriási: akár a legénynek munkája után járó fizetség, akár remekleírása kapcsán megismerjük egy-egy iparág sokrétűségét. A keszthelyi fazekasok mázas korsókat és tálakat, lábas serpenyőket, sirfogókat /zsirfogó/, "sült alá való serpenyőket", 2 fülű fazekakat, füstölőket, fűdeles korsókat, pástétomnak való serpenyőket, "keskeny száju, vajnak való kösök"-et /köcsög/, "árnyékszékre való fazekakat", fűdőket, "gyermeknek való éden"-eket, bornak vörös korsókat, zöld kályhákat, fekete korsókat készítettek.

A készthelyi gombkötők remekmunkája igazi művészmunka:

- "1. Felső ruhához való 2 pár színes gomb, közepén arany fonállal s szederjes karmazsin szelemely; a szüvésnek 84 kartyaja legyen, a 2 széli mondola formája legyen, ezüsttel és kék selemmel szütt, a végén csillagos vitéz kötések legyenek.
2. Dolmánra való 12 gomb, melyek szíves formány legyenek, arannyal, ezüsttel és vörös karmazsin selemmel szüttek.
3. Csillagos gomb légyen, mint egy tyukmony ekkora, 2 keresztre.
4. Egy kamukas som gomb 3 színű selemből.
5. Dupla jancsár gomb 2 féle selemből."

Az utókor számára annál is inkább értékesek a XVII.sz.-i és XVIII. sz. eleji szabályzatok, mert az 1770-es évek privilégiumai már nem tartalmazznak egyedi és helyi vonásokat. Királytól származó kiváltságlevelek ezek, mereven kidolgozott és megfogalmazott cikkelyekből állnak. Egyöntetűen 18 pontosak; az első mindig a katolikus vallás követelményeit /zászlócsináltatás, processión való részvétel, illetőleg az ezek elmaradásakor fizetendő büntetés/, a második a céhgyűlések tartását, a harmadik a mesterválasztás mikéntjét írja elő. A következő két articulus az inas- és legényélet követelményeit

hátározza meg, továbbá a becsületes munkára, erkölcsös magatartásra int 4 cikkely. A 15. és a 17. rendelkezik a betegeknek és a halottaknak járó tisztességes viselkedésről, a 16. az özvegy mesternék sorsáról. A további articulusok szabják meg a mester lányát vagy özvegyét feleségül vevő legényeknek járó könnyítést, a vidéki mesterek felvételét, illetőleg tiltja a filiális céh állítását, rendelkezik a kontárok ellen, előírja a vándorló legények fogadását és a commissarius^s kérését földesur^{tól} vagy városi tanácstól.

Ezen privilégiumok tehát előírják mindazt, amivel eddigi szabályzatainkban már találkoztunk, csupán azt kell elismernünk, hogy bár Mária Terézia elérte célját a céhek egységesítésével, céheink elvesztették sajátos egyéni színüket. Azonos a felvételi taxa, de még a büntetések nagysága is, általában az inas- és vándoridő is, de egyforma a mesterválasztás módja, sematikus a becsületes életre intő cikkelyek szövege.

Új, eddig meg nem található követelmények: a lakomák eltiltása /"Minden vendégeskedés, iddógálások megtiltának, nem szabad az új mestereket vagy ebéd vagy italdással akármely szín és fogás alatt terhelni"/, a commissarius^s jelenlétének előírása /"A céhbeliek kötelesek a földesur^{tól} vagy városi tanácstól egy commissari-

ust kérni; minden gyűlekezetnél jelen lesz, a céh dolgait csendesesen, igazságosan a céhbellekkel együtt elvégezni tartozik"/, valamint egységesek a vallások előírások.

A követelmények vizsgálatakor egy értelművé válik, hogy a királyi hatalom egységesíteni szándékozott a sokszínű, színes céhéletet, ugyanakkor képviseltetni kívánta magát a szervezetekben a commissariusokon keresztül, megtörve ezzel a céhautonómiát, a vallásos előírások pedig a Regnum Marianum-ideológiát óhajtották az iparos-társaságokban is terjesztetni.

Néprajzi és művelődéstörténeti szempontból sajnálkozva kell néznünk ezt, még akkor is, ha feltételezzük is, hogy a céhek nem tettek eleget szó szerint ezen előírásoknak; gondoljunk arra, hogy vizsgált mezővárosainkban nem is kért új privilégiumot a szervezetek jelentős része, hanem a korábbi articulusok alapján élt. Ha viszont a díjak, inasidők stb. egységesítésére, a költséges lakomák eltiltására gondolunk, mégis pozitívan kell értékelnünk a királyi rendeleteket /az 1761. évi rendeletet ti. sorra követték a céhek megreformálását célzó helytartótanácsi intézkedések/. /36./

Jegyzetek

1. Szádeczky, 1913. 150-151. p.
2. Heckenast Gusztáv: Iparfejlődés a Habsburg-birodalom osztrák és csek tartományeiben a XVIII. században /1670-1790/.Történelmi Szemle,1973. 1-2.sz.188.p.193.p.
3. ZmL, 5687/1959. Levéltári letét.Nagykanizsa Protocol-luma 1690-1754. Ford. Iványi Béla.
4. OL, AM.
5. uo.
6. uo.
7. Thury György Múzeum, Nagykanizsa /a továbbiakban TGyM/, O. 78. 72. 25. 1.
8. A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere. 2. /a továbbiakban céhkataszter/Bp. 1976, 176.p.
9. OL, AM.
10. OL, AM.
11. uo.
12. TGyM. O. 65. 72. 438. 1.
13. TGyM. 72. 21. 2.
14. ZmL, 5687/1959.
15. OL, AM.
16. ZmL, 5687/1959.
17. OL, AM.
18. uo.
19. Céhkataszter, 1976. 181-182.p.
20. OL, AM.

21. Eperjessy, 1967. 20, 27. p.
Szádeczky, 1913. 159. p.
Berlász Jenő: A pest-budai céhes ipar válsága és a
Ferenc-kori céhszabályozás /1790-1840/. Századok, 1967.
3-4.sz.
22. OL, AM.
23. ZmL, Iványi Béla kézírata.
24. Céhkataszter, 1976. 174.p.
25. OL, AM. Com. Szaladiensis II. 44. Num. 2-29.
26. TGyM. O. 684. 72. 31. 1.
27. Zala megyei közgyűlések jegyzőkönyve /a továbbiakban
Zm.közgy. jkv./ 1836, jun. 20. 1079.
1837. máj. 29. 1040.
1838. jul. 30. 1020.
1839. dec. 9. 3329.
28. ZmL, IX. 9.
29. ZmL, A keszthelyi csizmadiacéh jegyzőkönyve. 1813-1869.
30. ZmL, A keszthelyi kovács, lakatos és szíjártó céh
céhlevele. 1776.
31. ZmL, IX. 11. A keszthelyi halászcéh levele. 1776.
32. Céhkataszter, 1976. 177-179. p.
33. uo. 181.p.
34. ZmL, IX. 34. A türjei takácscéh iratai. 1782.
34. vö. Céhkataszter, 1976, 180-181. p.
35. vö. Kassics Ignác: A Magyar Ország Mester-Embere-
ket, ezeknek Legényeit, és Tanítványait, nem külön-
ben a Mester-Czéheket illető Királyi Rendeléseknek
Kivonatai. Bécs, 1835.

V. A ZALAI MEZŐVÁROSI KÉZMŰIPAR A XIX.

SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

1. Iparágak és kézművesek a XIX. sz. első harmadában

A XIX. sz. első felének kézműiparát vizsgálva kiindulási alapként a korabeli források kínálkoznak. Zala megyében "tulajdonképpen való fabrika vagy gyár nincs", csupán hamuzsir és szekérkenőcs "főzetik" a lendvai és nemi uradalmakban, Csesztregen köszörűkövet csinálnak, Vétymen üveghuta van. /1./ Pényes Elek megjegyzi ugyan, hogy "kézi közönséges mesterségekben hiány éppen nincs", legtöbb mesterember Keszthelyen, Nagykanizsán, Csáktornyan, Zalaegerszegen, Sümegben, Gyulakesziben, Turnichén és Légradon lakik, de csak a keszthelyi posztósokat emeli ki, "kik elég jó posztót készítenek" /róluk emlékezik meg Magda Pál 1819-ben, Thiele 1833-ban/, valamint a kanizsai vásárok kapcsán megjegyzi, hogy csaknem egész Somogy vármegye innen veszi a gyári és gyarmati portékákat.

A keszthelyi "szívó iparosokat" dicséri Korabinsky 1786-ban, de megemlékezik a halászsokról is, "akik naponta 200 q halat is fognak". Vályi a századfordulón azt emeli ki, hogy Festetics Pál "mind csinosodását, mind pedig népességét jelesen öregbítette e városnak jeles

kastélyának építtetése és különféle mesterembereknek letelepítése által", "a mostani birtokos /Festetics György/ salykákat és vitorlás nagy hajót" is építtetett "Triesztből hozatott munkásokkal", hogy "a sőt könnyebben és olcsóbban lehessen Keszthelybe szállítani"./2./

Fényes Elek szűkszavú megjegyzésén és a néhány keszthelyi iparos emlegetésén kívül a XVIII. sz. végi és a XIX. sz. eleji források nem emlékeznek meg iparosokról mezővárosainkban, holott még manufaktúrák sincsenek Zalában, Nem szabad viszont figyelmen kívül hagynunk a Fényes által is kiemelt kereskedelmét, amit kedvező fekvésének, hajózható vizeinek köszönhet. Kiviteli cikkei a bor, a gyapjú, a szarvasmarha, a sertés, a ló, a nyersbőr, a méz, a gubacs, a hamuszir, és a gyümölcs. Legjelentősebb, országos híré kereskedőváros a megyében Kanizsa, "ahol évenként több mint 600 000 mérő gabona adatik el", átmeneti kereskedése is jelentős, valamint "gyár és kézműi kelemékkeli kereskedése is igen élénk". Jelzi, hogy a híres kanizsai vásárokon távoli vidékek és külföldi iparcikkek is gazdát cseréltek, tehát a gyár- és manufaktúraipar termékei eljutottak mezővárosainkba. Ez annál is inkább elképzelhető, mert forrásaink a keszthelyi, sümegi és szentgróti vásárok jelentőségére is utalnak. /3./

A más megyék és a külföld gyár- és manufaktúraiparának a zalai kézműipar számára jelentett versenye adatok hiányában megfoghatatlan, de minden bizonnyal ható tényező, ugyanakkor semmiképpen nem elegendő bizonyíték arra, hogy mezővárosaink kézműiparának helyzetét ezzel magyarázzuk.

Meg kell vizsgálnunk - ha vázlatosan is -, azokat a helyi hatóerőket, amelyek befolyásolhatják az adott időszakban a kisipar alakulását. Annál is inkább szükség van erre, mert az 1828. évi conscriptio egyetlen évi adatait tárja elénk, továbbá számolnunk kell az összeírás esetleges pontatlanságaival is.

A helytörténeti irodalom néhány utalása arra enged következtetni, hogy a mezővárosok helyzetét, a XVIII. sz. végi urbéri rendezés határozza meg 1848-ig. Láthattuk, hogy már a XVIII. sz. elejétől meginduló folyamat mezővárosaink privilegizált helyzetének felszámolása, amely mindenütt együtt járt a lakosság ellenállásával. /legjellegzetesebb eseménye Keszthelyen a Kenyeres Péter által vezetett mozgalom 1766-ban, amelynek legszomorúbb következménye, hogy a városi tanács a földesur mellé állt./ Súlyos urbéri szerződések születtek az 1760-as évek végén; Keszthelyen például a város összes lakói szelléreknek minősültek, tizedfizetési kötelezettséggel, évi 18 napi robottal, félévi bormérési

joggal, továbbá Festetics Kristóf a vásári helypénzt is a maga javára kezdte beszedni, ami a várost jelentős jövedelemtől fosztotta meg. /4./

Sümege Koller püspök erőszakol 1768-ban minden eddiginél keményebb szerződést, sőt járványok és tűzvénzek pusztítják a várost. Majd 1790 körül a még többet követelő püspököt beperli a város, s a per 16 évig tart, egészen 1811-ig, amikor új, kedvezőbb szerződést kötnek. /Az iparos-adatok jól mutatják Sümeg helyzetét a XVIII. sz. végén./ Majd csak az 1820-as évektől csökkennek Sümeg terhei, s a forrás is megjegyzi az iparosság megerősödését. /5./

A Batthyányak allódiális törekvéseinek Szentgrót lakossága már az 1730-as években ellenállt; 1733-ban állították össze az un. "gravaminális pontozatokat", amelyekben a jogtalan birtokfoglalások és a hegyvám felemelése ellen tiltakoztak, s az ügy a vármegye elé került. Az urbéri rendezés a XVIII. sz. végén ugyancsak súlyos terheket jelentett a lakosság számára, de Iványi Béla megjegyzi, hogy az uradalom ennél is többet akart. /6./

Degré Alajos a felemelt urbéri terhekkkel, a vásárjog és az önkormányzat megszüntetésével magyarázza Keszthely hanyatlását, s éppen az 1770. és 1828. évi conscriptio összevetésével bizonyítja.

Új szerződés megkötésére csak 1838-ban került sor. Sümegen hasonló a helyzet egészen az 1820-a évekig. Az 1811-ben megkötött szerződés azonban szerencsésebb volt a város számára, s ezért adhat az 1828. évi összeírás kedvezőbb képet mind a város, mind az iparosok vonatkozásában.

Bár Kanizsának is egyre kedvezőtlenebb szerződéseket kellett kötnie földesuraival - 1743-tól a Batthyányakkal -, amelyek érvénytelenítéséért szinte állandóan pereskedett, /7./ a források egybehangzó tanúsága szerint a megye legfejlettebb helysége: 1810-ben a megyéhez intézett felterjesztésében már azt vallja, hogy "... városunkat jobbára kereskedők és iparosok lakják". /8./

Mindezek figyelembe vételével forrásként az ipar vizsgálatához az 1828. évi összeírás kínálkozott /9./, ami hibáival és hiányosságaival együtt is jól használható ipartörténeti vonatkozásban, hiszen "Observationes" rovatában nem csupán a mesterséget tüntetik fel az összeírók, hanem azt is, hogy az év hányad részében gyakorolja az iparos.

6 mezővárosunkban összesen 575 a kézművesek száma, ami az 58 évvel korábbi létszámhoz képest 106 fő csökkenést mutat. /A dicális conscriptiók megbízhatatlansága miatt

kényszerültem arra, hogy az 1828. évi adatokat a viszonylag pontos és részletes 1770. évi összeírás adataihoz viszonyítsam./ Ha városonként vizsgáljuk az iparosok számát, azt tapasztaljuk, hogy csupán Kanizsa és Sümeg kézműveseinek száma nőtt /jelentéktelen a növekedés, 13, illetőleg 20 fő/, Keszthelyen 40, Szentgróton 57, Tapolcán 23 és Türrén 19 fővel csökkent. A kanizsei és sümegi statisztika elfogadhatónak tűnik, mert bár Kanizsáról az utolsó dicális összeírás 1803-as, de 217 fő kézművest jelez, s feltéve az elkövetkező évek ingadozásait a 200 körüli iparoslétszám a jellemző. Amikor Sümeg helyzetét értékeljük, szintén reális a 124 iparos, hiszen a XIX. sz. eleji összeírások 1812-től mindig 100-on felelőli kézművest jeleznek.

Feltűnő viszont a visszaesés a többi város esetében, Kétkedhetnénk az 1828. évi conscriptio pontosságában, azonban ennek ellentmond az a tény, hogy még azon iparosokat is feljegyezték, akik 1-2 hónapig gyakorolják a mesterségüket.

Különösen feltűnő a tapolcai és keszthelyi létszámcsökkenés. Tapolcán a 20-as években 100 körül volt az iparosok száma /meg kell viszont jegyeznünk, hogy 1827-től egészen 1845-ig állandó csökkenést mutatnak az összeírások/.

Keszthelyen bár utolsó adatunk 1800-as /162 fő iparos, beleszámítva a 12 uradalmi iparost is/, 1828-ra éppen a fele létszámmal számolhatunk. Ez annál is feltűnőbb, mert 5 év múlva már újra 161 a kézművesek száma, 1835-36-ban pedig 200 feletti.

Mérlegre téve eddigi vizsgálódásunkat, meg kell állapítanunk - figyelembe véve természetesen az összeírások pontatlanságait, adóösszeírási jellegét, továbbá azt is, hogy a részletessége miatt alapidokumentumként kezelt 1828. évi összeírás is csupán egyetlen év adatait közli -, hogy mezővárosaink iparos-létszáma a XIX. sz. első harmadában nem emelkedik, sőt a XVIII. sz. utolsó harmadához viszonyítva csökken.

Az iparágak száma 44, de 14 mester foglalkozását most sem ismerjük. Az 1770-ben és 1828-ban összeírt mesterségek számának összevetése relatív eredményt ad; néhány 1770-es iparág hiányzik 1828-ban, melyek közül a tapolcai csepő- és a kanizsai palackos-ipar hiányzása feltűnő. Ugy látszik, egy-egy iparág kihalásával kell itt számolnunk, hiszen például a csapómesterek száma 1770-ben 7 volt, céhük 1777-ben még a privilégiumát is megújította. A keszthelyi halászatot is hiába keressük 1828-ban; 10 árendás iparost jelez a conscriptio, feltehetően ők azok.

Nem jegyezték fel továbbá festőt, építész, szobrászt, kesztyűkészítőt, kéményseprőt stb. /sőt az orvosokat sem tartják már iparosoknak/, viszont új mesterségek képviselői is megjelennek: részzművesek, borbély, kulcsos, karabélykészítő, könyvkötő és posztós. Lényegesen azonban nem változott mezővárosaink kézműiparának jellege, hiszen a csapó és palackkészítő mesterség kivételével a fentebb jelzett iparágak csupán 1-2 mester iparágként voltak jelen 1770-ben is, 1828-ban is, céhük nem volt.

A legtöbb mestert foglalkoztató iparok most 1828-ban is a takács- /92 fő/, a csizmadia- /71 fő/, a szabó- /47 fő/, a szűrszabó- /24 fő/, a fazekas- /43 fő/, a varga- /39 fő/, a szűcs- /32 fő/ és a kovácsipar /22 fő/, azonban összevetve ezen mesterek létszámát az 58 évvel korábbival, jelentős csökkenés tapasztalható.

Az 1828. évi conscriptio nagy érdeme, hogy közli, az év hányad részében üzik mesterségeink az iparukat. Rendkívül fontos ennek a vizsgálata, hiszen a korábbi összeírásokból ez nem derült ki, csupán a mesterek vagyoni helyzete alapján /föld- és állatállomány, szőlőbirtok/ feltételeztük, hogy az ipar nem főfoglalkozás. Adataink segítségével a következő képet rajzolhatjuk meg vizsgált mezővárosainkban: Kanizsán 15, Keszthelyen 3, Tapolcán 44, Szentgróton 2, Sümegen 105,

Türjén 3 mester gyakorolja az ipart egész évben /laborat per integrum annum/, a kézművesek nagy része azonban csak 1-2 hónapig, 1/4 évig dolgozik; Keszthelyen például 28 mester 2 hónapig /laborat per duos menses/, Kanizsán 75 iparos 1/4 évig, 60 1/2 évig, Szentgróton 38 1/4 évig. /Nem sokat változtatna a statisztikán, ha feltevésekbe bocsátkoznánk, ti. az összeírás ilyen vonatkozásban sem pontos, nem jelölik például sok esetben - különösen akkor, ha a mester mellett dolgozó legényeket vagy inasokat is feltüntetett -, mennyi ideig dolgozik az iparos./ Kiemelkedik Sümeg és Tapolca, messze elmarad tőlük Keszthely.

Még lehangolóbb a kép, ha számba vesszük a mesterek mellett dolgozó legényeket is; 9 legényt, 3 inast találtak Keszthelyen, 12-t Tapolcán, 1 legényt Szentgróton, 23-at Sümegen, 69-et Kanizsán. Csupán Kanizsán jeleztek egy olyan mestert, aki 3 segéddel dolgozik, 3 mesternek van 2-2 legénye, a többi városban alig akad olyan mester, aki 2-3 segéddel dolgozik.

Nyomon követve vizsgált mezővárosaink kézműiparának helyzetét közel másfél évszázadon át, megállapíthatjuk, hogy a XVIII. sz. közepétől látható rohamos fejlődést a századfordulón és a XIX. sz. első felében stagnálás váltja fel, sőt a két conscriptio /az 1770. és az 1828.

évi/ összevetése inkább a hanyatlást mutatja./ akár az iparágak, akár a mesterek létszámát tekintjük/. Iparosaink csekély százaléka gyakorolja mesterségét folyamatosan, az iparüzés mellett a mezőgazdasági munka, a föld- és szőlőművelés jelenthette számukra a nagyobb hasznot.

2. Céhalakulás 1800 és 1848 között

A XIX. sz. első felében folytatódik a tereziánus idők állami beavatkozásának óvatosan centralizáló várospolitikája, amely a céheket is érinti. A XVIII. sz. 60-70-es éveinek uniformizált céhprivilegiumai a partikuláris céhjog korát zárták le, a XIX. sz. elejének céhes reformprogramja pedig országosan egységes céhrendszert kíván létrehozni. Az 1805. évi 3104. sz. Helytartótanácsi rendelet kimondja a régi céhkiváltságok beszüntetését, újak kiadását, az 1813. évi 7262. sz. rendelet pedig céhprivilegium-mintát /Generalia principia/ ad. Lényegében nem változtatja meg egyik sem a céhrendszert, csupán a magyar kézműipar állami ellenőrzését kívánta és kívánja bevezetni. /10./

Eperjessy Géza a zalai céhek számának csökkenéséről beszél a XIX. sz. első felében, de csupán azon céheket ismeri el, amelyek a királyi rendeletek értelmében új kiváltságlevelet kértek és kaptak. /11./

A XIX. sz.-i privilégiumok alapján valóban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mezővárossaink közül csupán Kanizsán alakul új, korábbi előzményekre vissza nem vezethető céh. 1829-ben folyamodtak a nagykanizsai, a zalaegerszegi, a kiskomáromi, a keszthelyi és a szentgróti kalaposok a megyéhez, hogy "mivel már most annyira elszaporodtak, hogy a nemes vármegye kebelében is magok céhet formálhatnának" /12./.

Eperjessy Géza mutat rá, hogy gyakori jelenség a XIX. sz. első felében a több helység mestereit összefogó céh. /13./

Az 1830. május 22-i megyei közgyűlésen olvastatott fel a Helytartótanács értesítése, hogy a zalai, előbb említett kalaposok a "3. classisbeli taxának lefizetése mellett" megkapták a privilégiumot. A 3. classis számunkra bizonyos következtetést enged levonni, ugyanis a kérelmezőket a vagyoni helyzetüknek, anyagi teherbíró-képességüknek megfelelően 3 osztályba sorolták.

Az 1813. évi céhügyi rendelkezés szerint az I. osztályba tartozóknak 200 pengő forint, a II. osztályban levőknek 150, végül a III. osztályba tartozóknak 100 pengő forint taksát kellett fizetniük. /14./

A zalai kalaposok vagyoni helyzete tehát szegényes lehetett. Szintén 1829-ben folyamodtak a nagykanizsai pékek a vármegyéhez, hogy eszközöljön ki a számukra a Helytartótanácsnál articulusokat, mivel ők egy

"új céh felállítására elegendő számmal vannak". 1931-ben kapták meg a kért privilégiumot. /15./

Bár rendelkezünk még XIX. sz.-i privilégiumokkal az említetteken kívül, ezek már nem tekinthetők új céheknek. Valószínűleg az 1805. és 1813. évi rendeletek értelmében újították meg kiváltságlevelüket Kanizsán 1808-ban a bognárok és a kovácsok, 1842-ben az ácsok, a kőfaragók és a kőművesek. 1815-ben viszont a kovácsok és a bognárok kötélgyártók, lakatosok, szíjgyártók és üvegesek társaságában kapnak újabb privilégiumot. /16./

Kanizsán kívül csak a keszthelyi halászmesterek 1833. évi privilégiumáról van tudomásunk. /17./

Ha csupán az új céhalakulásokat és az 1805. és 1813. évi rendelet értelmében új szabályzatot nyert szervezeteket ismerjük el, valóban a céhek csökkenését tapasztaljuk a XIX. sz. első felében vizsgált mezővárossainkban. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy ekkor az 1761. évi céhrendelethez hasonló esettel találkozunk: a céhek ha nem is újították meg a privilégiumot, a régi szabályok alapján éltek. Erre enged következtetni, hogy tárgyi emlékek éppen a század első feléből maradtak fenn /céhládák, -zászlók, -pecsétek stb./,

továbbá viszonylag folyamatos jegyzőkönyvek, szegődtesi lajstromok. /18./ Sümegen például az 1706. évi szabó-privilegiumon kívül más kiváltságlevél nem tanúsítja a céhek létét, ugyanakkor a XIX. sz. első feléből sok céhes tárgyi emlék maradt: így az asztaloscéh behívótáblája, cserépkorsója, a fazekascéh cserépkorsója, a kádárok céhzászlója, stb. amelyek a céhek létét bizonyítják.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az említetteken kívül több céhalakítási kérelem is érkezik a vármegyéhez. 1834-ben folyamodnak a türjei ács, kőműves, asztalos, lakatos, kovács, szilgyártó és köteles mesterek "céh-felállítási" kéréssel. A megye azzal az indoklással, hogy a folyamódók 14-en vannak, továbbá többen közülük Vas megyei céhek tagjai, megadta az engedélyt /annál is inkább, mert "... hasznosabb, ha a céhszámok a megyében maradnak"/, s 1834. augusztus 4-én céhszabályzatot kaptak. Ez ügyben is szembe került Zala megye a Helytartótanáccsal, mint ahogy több esetben is /l. később/. A céhbeli kiváltságleveleket az 1835. augusztus 17-i rendelet szerint "egyedül őfelsége" adhat ki, s akármilyen rendszabás, melyet vármegye adott ki, kötelező erővel nem bír; ezért a türjei mestereket "ő felsége elébe utasítja".

Zala vármegye kijelenti 1836. június 20-i ülésén, hogy "a hazai törvényekben egy sem található, mely által a mesteremberek hogy mesterségeket gyakorolják, különös kiváltságlevél megszerzésére kényszerítettessenek... a vármegye az ilyes céhbeli rendszabályokat hiteles pecsétje alatt kiadásával a törvény eddigi szokásában, hogy jövőre is megmarad, a Helytartótanácsnak előzattal be fogja jelenteni". /19./

A falusi kézműiparosok számának gyarapodására is következtethetünk néhány kérelemből. 1831-ben a szentmiklósi és a homokkomáromi "különféle mesteremberek" szerettek volna céhet alakítani, ti. "felesleg elszaporodván helységeikben és az azok közül levő helységeikben". A vármegye ennek ellenére sem adja meg a kívánt articulusokat, bár a kanizsai céh, amelyhez tartoznak a mesterek, nem ellenezte a különválást. /20./ A sümegi kovácsok kérelmét ugyancsak elutasítja a vármegye, de ők nincsenek elegendő számmal. /21./

1837-ben viszont a sümeg-rendeki és szomszéd^{Sz} helységbeli elegendő számú csizmadiák megkapták az engedélyt a céhalkáláshoz. /22./

3. Mesterek, legények és inasok /létszámadatok az 1800-as évek első felében/

A kézműipar kutatását megnehezíti, hogy az összeírásoknak és a különböző céhek jegyzőkönyveinek, szegődtetési

lajstromának adatai nem fedik egymást, tehát amikor statisztikát készítünk, kérdés, hogy melyik forráscsoport adatai pontosabbak. Több esetben rámutattam a conscriptiók adóösszeírási jellegére, amiből az következik, hogy a bevallott adatok a valóságnál kevesebbet tükröznek, valamint csak 1-1 év adatait adják. A céhes források viszont időnként hiányosak, a bejegyzések sok esetben rendszertelenek. Ezen oknál fogva szinte egybeveté-
hetetlen a 2 forráscsoport. Összegező statisztikámba mindig az összeírások adatait vettem fel. Miután azonban néhány céh jegyzőkönyvi, valamint legény- és inasszegődtetési anyagával rendelkezünk, érdemesnek látszik megvizsgálni, a teljesség igénye nélkül, hogyan alakult a mesterek, legények és inasok létszáma az 1800-as évek első felében. Annál is inkább szükség van erre, mert megvizsgált forrásokból folyamatában tudjuk követ-
ni a céhek létszámát.

A legnépesebb céhek közé országszerte a csizmadiacéhek tartoznak. /23./

A kanizsai csizmadiacéh lajstromát 1859-ben nyitották meg, de visszamenőleg 1797-től vezették be a céhtagok nevét. 1797-1870-ig 164 tagot vettek fel. 1828-ban a 33. nevet jegyezték be a lajstromba, és mivel ezen 33-nak a halálozása mind az 50-es, 60-as évekre esik,

1828-ban tehát Kanizsán 33 csizmadia dolgozott, s ők mind a céh tagjai voltak.

1850-ben a 90 mester nevét jegyezték be, tehát 22 év alatt majdnem 3-szorosára nőtt a csizmadiák száma./ valóban 3-szorozódás, hiszem még 1850-ben is dolgoztak a korábban feljegyzettek/. A 90 mesterből 34 szegődött, illetőleg szabadított fel inast /1-3 fő/, tehát a város legnépesebb céhe. /24./

Keszthelyen 1769 és 1800 között 12 mester felvételét jelezték a céh jegyzőkönyvében, 1800 és 1848 között pedig 64 mestert vettek fel. A lajstrom szerint, figyelembe véve a halálozás évszámát is, 1828-ban 38, 1848-ban 42 csizmadia dolgozott Keszthelyen. Míg tehát a század első harmadában kb. egyenlő a csizmadiák száma a két városban, 1828 után Kanizsán ugrásszerűen nő, Keszthelyen viszont stagnál a mesterek létszáma. /25./

A szentgróti vegyes céhben 1802-1807-ig 33-an fizettek "bejárópénzt", 1820 és 1828 között pedig a "belső mesterek" 26-an voltak /26./ Tekintve, hogy a vegyes céh tagjai kovácsok, lakatosok, bognárok, pintérek, esztergályosok, szűcsök, fazekasok, szíj-, kötél- és nyereggyártók /az 1976. évi privilégium alapján/ voltak, egy-egy mesterségnek 2-3 képviselője lehetett.

Bár kalapkészítők már a XVIII. sz. közepén is dolgoztak mezővárosainkban, a kalaposmesterség későn, 1830-ban vált céhes iparággá. A zalai kalaposcéh megalakulásakor 7 tagot számlált, 1832-ben 8-at, 1833-ban 9-et, 1837-ben 11-et. Ha a felszabadított inasok létszámát vizsgáljuk, itt is lassú, évenként 1-2 fővel való gyarapodást látunk 1830 és 1854. között /Szinte kivételnek tűnik az 1841-es és 1842-es év, amikor 5-5 inast szabadítanak fel./ /27./

Felszabadított	1830.	1831.	1832.	1833.	1834.	1835.
inasok száma:	1	1	3	1	2	1
	1837.	1838.	1839.	1841.	1842.	1843.
	1	1	3	5	5	2
	1844.	1845.	1846.	1847.	1849.	1850.
	2	3	1	2	1	1
	1851.	1852.	1853.	1854.		
	2	3	1	2		

A céhek bezárkózásának, a mesterre válást nehezítő magatartása országszerte jellemző, s azért bizonyítéka ez a céhek hanyatlásának, mert a legények és az inasok száma nő. Kérdés, hogy vizsgált mezővárosainkban a céhek legény- és inasszegődtetése is ezt bizonyítja-e, vagy a legények és az inasok száma az 1828. év mesterlétszámához hasonlóan szintén nem mutat ugrásszerű emelkedést.

Keszthelyen az ács, kőműves és cserepes céhbe 1810 és 1849 között 516 legény szegődött. /28./ A szegőd-
tetési jegyzőkönyvbe bejegyezték ugyan a legények szü-
letési helyét, de a kötet nehezen olvasható német
nyelvű szöveget tartalmaz, Messzemenő következtetések
levonása nélkül annyi mégis megállapítható, hogy kb.
80-90 helyről kerültek a legények Keszthelyre: az
ország távoli vidékeiről is, Egerből, Esztergomból,
Hátvanból, Miskolcraól stb., továbbá külföldről is.
Természetesen ebből az következik, hogy a szegődők
nagy része vándorló legény lehetett.

A legények nagy részének feltehetően vándorló volta mi-
att megbízhatóbb képet ad a céh létszámáról az inassze-
gődtetések száma. /29./ 1809 és 1857 között 359 inast
vettek fel. Még ha feltételezzük is, hogy évi átlagban
ez 7-8 új inast jelent, továbbá hogy mindegyikből le-
gény lesz, a nagy számok /39 év alatt 516 legény és
48 év alatt 359 inasszegődtetés/ nem jelentenek ugrás-
szerű növekedést.

A tőrjei vegyes céhben az 1840-es évek első felében
52 legény fizetett kántort. /Érdemes talán az összeget
is megvizsgálni: 1840-ben 15 krajcár, 1841-ben már
1 Ft 15 krajcár, 1842-ben és 1843-ban 1 Ft./ 1846-ban
74-re nőtt a legények száma, s közülük 9 szabadult

1846-ban, 4 pedig 1847-ben /1-1 kőműves, ács, kovács és kötélgyártó/. 1848-ban 6 legény szabadult /3 kőműves és 1-1 kötélgyártó, ács, és asztalos/, tehát évente kb. a legények 10 %-a válik mesterre. /30./

A néhány céh adatai alapján azt kell látnunk, hogy míg a csizmadiaipar gyorsan fejlődik, mesterlétszáma ugrásszerűen nő, az egyéb iparágak gyarapodása lassú, legény- és inaslétszámuk egyenletesen nő. /A nagy számok nem jelentenek tényleges növekedést, hiszen kimutatható, hogy nagy részük vándorlegény, másrészt viszonylag hosszú időszak létszámadatai. Megjegyzendő még az is, hogy építőipari céhek adatai álltak rendelkezésemre, amelyek mindig nagyobb számú segédlettel dolgoztak a munka időnyjellege miatt./ A nagyon kevés adat is igazolja, hogy mestereink többsége vagy egyedül dolgozott /1. a kanizsai csizmadiacéh/, vagy 1-2-3- fő legényt illetőleg inast tartottak.

4. A céhek bezárkózásának, az ipar fejlődését gátló szerepének, a céhen belüli osztályharcnak a mutatói mezővárosainkban 1848-ig

A céheknek a konkurrencia kizárására való törekvéssel a szervezetek megalakulásától kezdve találkozunk.

A XIX. sz. első felében, amikor az iparból élők száma jelentősen megnőtt országszerte /a városi iparúzők megoszlása 1777-ben: 13 934 mester, 12 316 legény és 4 671 inas [31.] , 1828-ban viszont 94 553 az iparosok száma [32.] /, továbbá a külföldről érkező áruk, valamint a hazai gyárak és manufaktúrák, a nagyobb városok céheinek áru veszélyes versenytársat jelentettek a mezővárosi céhek számára, a monopólium védelme görcsös védekezésre, illetőleg ádáz támadásra ösztönözte a céheket minden olyan esetben, ami a monopol helyzetet veszélyeztette. Még szorosabbra zárják soraikat a kontárokkal és zsidókkal szemben, akadályozzák a mesterré válást /taxa-emelések, remekkészítés szigorítása/, különböző címeken zsarolják legényeiket, s ezek eredményeként kiéleződik az ellentét a mesterek és a legények között. Nem egyedi, csupán Zalaiban előforduló esetekről van szó, hiszen ilyenek országszerte jellemzők. Súlyukat viszont mutatja, hogy valamennyi eljut a megyegyűlések elé.

1826-ban Tömböl Pál zalaistvándi evangélikus prédikátor panaszolja a vármegyénél, hogy a zalaistvándi evangélikus anyagyülekezethez tartozandó szentgróti filiában Ssibold István asztalost az oda való asztaloscéh mindaddig a céhbe be nem vette, míg a processióra nem kötelezte magát.

A többi szentgróti céh /csizmadia és szűcs stb./ az evangélikus mesterlegényeket a római katolikus processióra való járásra, továbbá a csáfordi szőlőhegybéli előljárók a szentgróti plébános számára misepénz fizetésére kötelezik büntetés terhe alatt. A meggyegylés az alszolgabíró¹t küldi, hogy mentse fel az evangélikusokat e terhek alól, mert az újabb törvények szerint sem processiójárásra, sem misepénzfizetésre nem lehet őket kötelezni. /33./

Kanizsán 4 takácslegényt a céh 30 ezüst fizetésére kényszeríti, mert nem a céh ősi szokása szerint járnak misére és prédikációra, hanem vagy német misére mennek, vagy teljesen elmulasztják azt. A legények hiába hozták fel mentségükre, hogy ők németek lévén nem akarnak magyar misére járni. /34./

A kanizsai takácscéh esetében nyomon követhetjük, hogyan növekedik a céhbe lépésért fizetendő taxa. 1759-ben például Pintér Mihály summapénzt fizetett /articulus szerint/ 30 Ft-ot, mesterebédért 20 Ft-ot, a remekben talált hibáért 1 Ft-ot, "aprólékosért" 1 Ft 40 krajcárt; összesen tehát 52,40 Ft-ot. Pintér Ferenc azonban, aki mester fia, félcéhre alkudott, összesen 32,12 Ft-ot fizetett.

Az olyan belépő, aki nem töltötte le a vándorló időt, 12 Ft-ot fizetett helyette, továbbá a remekben levő hibáért 6-8 Ft-ot is számítottak, így aztán Béri József például 1799-ben 86,24 Ft-ot fizetett belépésekor.

Nézzük, hogyan változnak e tételek az 1800-as években! A summapénz mindvégig 30 Ft marad, a mesterebédért fizetett összeg azonban 1793-tól 25 Ft, 1811-től már általában 30 Ft, míg az 1826. december 17-i bejegyzés szerint 50 Ft-ra emelkedett. "... A Becsületes céh rendelkezése elkezdődvén és ennek utána a mesterebéd 50 Ft-tal fog megváltatni."

Az 1827. évi bejegyzés szerint a duplérpénzt, amit 1815 óta 12 Ft-ért köteles minden bealkudó "megváltani", az egész céhre beállító mester 24 Ft-tal válthatja meg. A 20-as évektől kezdve mindezekhez még zászlópénz, táblajárás díja, 1833-tól merende járul, így nem csodálhatjuk, ha 100 Ft-on felül fizetnek a céhbe lépők, sőt az 1827. március 11-i céhülésen még az is jegyzőkönyvbe vétetett, hogy "mester-forintját 1 Ft konvencióos pénzt ezután a közönséges céh rendelkezése szerint ezüstbenfoggják fizetni". /35./

Farkas József, Futó Ferenc és Farkas Mihály sümegi kovácsok és Purger Ferenc lakatos azért panaszkodik a vármegyénél, mert a kovácscéh által "helytelen költségek fizetésével terheltetnek". /36./

A mesterré válás nehezítésének klasszikus példái a kanizsai kalaposcéh 1847-ben jegyzőkönyvbe vett határozatai, valamint a keszthelyi vargalegény panasza.

A kalaposcéhben a felszabadítandó inasok gazdája 14 nappal a céhülés előtt kötelesek ezt kijelenteni a céhmesternek, majd "darebot" kell készítenie az inasnak - szól a határozat. Tehát már az inasnak is remeket kell készítenie. Ha ezt rosszul készítené, tanulásra van még szüksége, ezért egy másik mesterhez kell mennie 1/4 évre. A remeket csak a kitűzött 4 helyen, azaz Keszthelyen, Szentgróton, Kiskomáromban és a céhláda székhelyén, Nagykanizsán készíthetik az inasok. /37./

A keszthelyi vargacéh ellen az volt Bauer Lukács legény panasza, hogy amikor remekelni kívánt, a céh a szabályokellenére tilalmas zsarolásokat követett el. A büntetések nagyságát is "kénye-kedve szerint emelte" a céh, valamint a remeket is 99 pénz ellenében megváltathatóvá tette. A vármegye megfenyíti a vargacéhet, és új céhbiztos kinevezését helyezi kilátásba. /38./

Hasonló módon intézkedik egy másik eset kapcsán, amikor úgy határoz, hogy a céhbeli felavatás alkalmával elkövetett pénzbeli zsarolásokat, a céhszabályokban írt járandóságokon túli "adóztatásokat" megtiltja.

/39./

A jogos legénypanaszok mellett a mesterek panaszai és kérelmei is gyakoriak. 1830-ban a sümegi kőműves- és ácsmesterek azt kérik a megyétől, hogy a legényeket kötelezzék a mestergaras ezüstben való fizetésére, a kalaposmesterek pedig a legények "többrendbeli visszaéléseire és elhatalmasodott kicsapongáira" panaszkodnak. Míg ez utóbbi esetben a megye a panaszosok mellett áll ki, s elrendeli a kiszökések és visszaélések megvizsgálását, az előbbi esetben az ezüst mestergarast nem rendelheti el, mert "az ezüstpénz folyamatban nem lévén". /40./

Nem derül ki a jegyzőkönyvekből, hogy mit kell értenünk a legények visszaélésein és kicsapongásain, de látva, milyen módon nehezítik a céhek a mesterréválást, elképzelhető, hogy a legényellenállás elemi formáiról lehet szó, ami a céheket és a vármegyét egyaránt megijeszthette.

A mesterek és a legények közötti viszony kiélesedéséről vall az 1838. évi nagykanizsai városi tanácsülés is. A csizmadia legények panaszkodtak a városi magisztrátus előtt, hogy mestereik tulságosan rigorózan alkalmazták velük szemben a céharticulusokat: így például súlyos pénzbüntetést szanak ki és azt levonják a fizetésükből, ha a "szentes misét" nem hallgatják vasárnaponként. /41./

A céhmonopólium védelme ádáz támadásra készíti a céheket a XIX. sz. első felében. A zselléresedés ti. a jobbágyság nagy tömegeit kényszeríti más kenyérkereseti lehetőség felé, amely veszélyezteti a céhek érdekeit. Remek példája ennek a harcnak a szentgróti takácscéh elleni panasz.

Gróf Petheő Mária fordul 1832-ben a vármegyéhez, hogy tegyen igazságot: Gondár János szentgróti takács-céhmester több társával Gyűlevészen Gerencsér Ferenc és Varga Ferenc jobbágyoktól, akik nem tanult mesterek, csupán házi szükségletre szőnek, eszközeiket és szerszámaikat erőszakosan elvették, megzálogolták és erőssakkal kényszerítik őket a szentgróti céhbe. /42./ A vármegye úgy dönt, hogy a gyűlevészi jobbágyokat a szövéstől nem lehet eltiltani, és a szentgrótiaknak vissza kell fizetniük a tőlük követelt büntetést. /43./

Ugyanebben az évben fordultak kérelemmel a megyegyűléshez a kanizsai kőműves- és ács-céhbeliek, hogy a Stajersországból Kanizsán "átaljøtt kőműves- és ács mesterceport a helybeli munkákat elfoglalja, már 2 éve itt dolgoznak, és sem adófizetésre, sem a közmunka tételére nem szorítottak." Kérésük az, hogy a megye utasítsa őket vagy az adó és közmunkák terhére, vagy a céhbe állásra. A vármegye elutasítja a kanizsai

mestereket, ti. a közönségnek nincs terhére, sőt hasznára és könnyebbitésére szolgál az idegenek munkája, továbbá "a kereset módja senkinek el nem záróttathatván". /44./

Arra is van példa, hogy a vármegye is a céhek javára dönt, s kötelezi például a tapolcai járásbeli, a sümegi és rendeki kontár szabókat, "kik csupán csak mesterségükből keresik élalmeket", a céhbe állásra. /45./

A céhek a másik vetélytársnak a zsidó kézműveseket tartották. Nemcsak mint kontároknak, hanem mint kereskedőkben látták bennük ellenséget, ti. a zsidók az iparüzés mellett kereskedelemmel is foglalkozva olyan iparcikkeket is forgalomba hoztak, amelyeket nem maguk állítottak elő, ezért a céhes mestereknél nagyobb haszonra tudtak szert tenni. /46./

A céhek és a zsidó iparosok harcának klasszikus példája a kanizsai mészárosok hosszas "panaszolkodása" a vármegyénél a zsidó mészárosok ellen. 1822-ben jelentették a vármegyének a kanizsai mészárosok, hogy a "kontár és különösen a mészáros zsidók az ő tetemes károkra s nagy bajjal szerzett articulusaik ellenére" legényeiket "elcsúbitják", ezért méltóztatasson a megye a kontár és zsidó mészárosokat eltiltani a mesterség "üzésétől".

és legényeik elcsábításától. A főszolgabíró úgy utasítja a megye, hogy "az illető nagykanizsai uradalom hozzájárulásával a panaszt megvizsgálván kiegyeztetni iparkodjon." /47./

Az 1822. augusztus 5-i vármegyei közgyűlés jegyzőkönyve beszámol, mit intézett Sümeghy főszolgabíró Kanizsán. Rosenberg Farkas, a mészárszék zsidó árendása azt nyilatkozta, hogy ő egyik mestertől sem fogadott legényt, hanem Somogyból és más helyekről, továbbá bizonyította, hogy legényeit ő maga küldte az "istenti szolgálatra", és a céh-kivánta kötelességek elvégzésére ő "szorgolta". A szolgabíró a legényeket kötelességeik teljesítésére intette, a mészárosokat pedig eltiltotta a sértegetésektől. A közgyűlés az 1783, 1805 és 1813. évi királyi intimátumokra hivatkozik, amelyek a zsidó vallású mesterek céhbe állását, a legények tartását megengedik; úgy látszik azt elfelejtik, hogy e rendeletek csak zsidó legények tartását engedélyezik, s ezért a folyamodók kérelmét elvetik. A vármegye tüstént elrendelte volna Rosenberg Farkas bevitelét a céhbe, de ő kérelemlevelét a Helytartótanácsához küldte, onnan várva az elintézést. A Helytartótanács utasította a vármegyét, hogy a nagykanizsai mészárosok ne akadályozzák Rosenberget a

mestersége gyakorlásában, de ugyanakkor őt és minden zsidó mestert eltiltott a keresztény legények és inasok tartásától /hivatkozva az 1805. és 1813. évi céhszabályzatra/.

Ekkor azonban közbelépett a Batthyány-uradalom: a nagykanizsai mészárosok "magok mesterségek folytatására elégtelenek lévén", az uradalom kénytelen volt a mészárszéket bérbe adni Rosenberg Farkasnak, Ha most ő eltiltatik a keresztény legények tartásától, a városban "mindig szállást tartó császári-királyi katonaság számára szükséges husmennyiiség kiállítására" a keresztény mészárosok elégtelenek, továbbá a zsidó legényeknek szombaton s más ünnepnapon vallásuk szerint eltiltatnak a munkától, valamint vágott állat hústól. Mindezért a "Helytartótanács megkéretik, hogy a nagykanizsai zsidó mészáros által a keresztény legények tartását jövődre megengedni, hanem parancsolni is méltóztasson". /48./

Mindez már hosszas viták eredménye, hiszen a Rosenberg-ügy a nagykanizsai városi nagisztrátus, illetőleg a céh és a Batthyány-uradalom vitája után került ^{a közgyűlés elé.} A helyi pereskedést nem követhettem nyomon, mert Nagykanizsa város közgyűlési jegyzőkönyvei nincsenek meg; a hosszú pert Eperjessy Géza hozza példaként. /49./

A Rosenberg-ügyből nyilvánvalóvá válik, hogy az uradalom és a vármegye a zsidó mester pártjára kelt.

1830-ban tárgyalja a megyegyűlés Müller Salamon panaszát a sümegi szabócéh ellen. Müller azt sérelmezi, hogy Jakab fiát zsidó volta miatt nem akarják bevenni a céhbe. Seáry László főbíró vizsgálatának eredménye az, hogy a fiút nem származása miatt nem vették fel a céhbe, hanem mert az apa ... Ábel János szabónak fia tanításáért fizetést ad, aki eddig is a céh ellenére olcsóbban dolgozott, a fizetés mellett pedig még olcsóbban dolgozhat. Nyilvánvaló az esetből a céh magatartása: rémület a zsidó tőkétől és olcsóbban dolgozó konkurenciától, eredményeképpen a primitív bosszú. /50./

Seáry főbíró megparancsolta viszont, hogy a fiút vegyék be a céhbe, mint ahogy a kanizsai zsidó közönség 1838. évi panaszára is - ti. a céh az ő vallásbeli kitanult mesterembereket be nem veszi, sőt a létező mesterembereknek is legényeket nem ad" - utasította a főszele-bíró, hogy kötelezze a céheket a zsidó mestereknek a remek letétele után a céhbe való bevételre, és legényeket is rendeljen nekik. /51./

A kanizsai zsidó szabók az 1820-as években már 18-an voltak, s ezért folyamodtak a Helytartótanácsához céhalkítási kérelemmel.

Nincs megbízható adatunk arra nézve, hogy kaptak volna kiváltságlevelet, bár erre enged következtetni "a kanizsai zsidó német szabó céhbeli közönség" 1836.évi panaszkodása a vármegyénél a keresztény céh ellen./52./

Eperjessy Géza mutat rá, hogy az országban több zsidó iparos-közösség fordult a Helytartótanácsához céhalakítási kérelemmel, azonban zsidó iparosokat tömörítő céhek sehol sem alakultak. /53./

Hasonlóan a kanizsaiakhoz, a keszthelyi zsidó szabók is céhet szeretnének alakítani az 1840-es évek elején. A Helytartótanács utasítására a főszolgabíró tárgyaljon az uradalommal, a többi céhekkel és a céhet akarókkal. /54./ 1844-ben még mindig nem dőlt el a céhalakítás, mert a megyegyűlés szerint a királytól függ, kaphatnak-e "különös céhszabadalmat", hozzáteszi, hogy a zsidó szabók folyamodását azsal a megjegyzéssel fogja a Helytartótanácsához felküldeni, hogy a céheket az iparfejlődés ^{akad} szabályaiknak tartja, s megszüntetné. Továbbá a folyamodók kérésének okát is tisztán látja, hiszen a keresztény mesterektől elszenvedett "bosszintásoktól és szarolásoktól kívánnának menekülni"./55./ Hasonlóan foglal állást a vármegye a kanizsai zsidó pékek ügyében, vállalva még a Helytartótanáccsal való összehitközést is.

1845-ben például Weisz Lipótnak megengedték a sütő-mesterség gyakorlását, amiért dorgálásban részesítették a megyét a Helytartótanács, ti. "ezzel hatáskörét áthágta". /56./ Weisz Lipót halála után Práger Miksa sütőlegény és Bettelheim Baruch esedezik a sütőmesterség "üzhetéséért". Ők is megkapják ehhez az engedélyt, hiszen a megyei rendek "... a nemzeti köz szorgalom előlmozdittása, s a közre mindég veszedelmes egyedárság gátolhatása eszméjéből kiindulva nézeteiket ez érdemben már előbb kifejtették", továbbá megbízzák Sümeghy Ferenc főszolgabíró, hogy tiltsa el a céheket a zsidó mesterek akadályozásától. /57./

A kanizsai sütőcéh, amely ragaszkodott a városi tanács által meghatározott zárt számhoz, tiltakozott a Helytartótanácsnál a 2 zsidó pék, s egyben a megyei döntés ellen. A vármegye "megdorgálásban" részesült, mert a kanizsai tanács engedelme nélkül döntött.

A megyegyűlés arra hivatkozik 1847. november 15-én, hogy "a hazai törvények a kormányzó székeket arra, hogy a mesterek számát bizonyos egyénekre s számra szoríthassa, fel nem jogosította", s bejelentette, hogy a Helytartótanács döntése ellen az országgyűlésen panaszt fog tenni. /58./ Zala megye 1848. február 21-én a Helytartótanácsához írt beadványából kiderül, hogy az ügyet valóban az országgyűlés elé terjesztették. /59./

Az idézett néhány példából nyilvánvalóvá válik nem csupán a céhek haladásgátló szerepe a XIX. sz. első felében, hanem a vármegye liberalizmusa is.

Eperjessy Béza, aki munkájában majdnem az összes vármegye magatartását vizsgálja, több ízben rámutat ennek okára; a vármegyék azért ellenesték 1848 előtt a céhmonopóliumot, mert "modernebb", lényegében kapitalista ipart akartak, "szabad versenyt", s ennek eredményeként olcsóbb iparcikkeket. Mindennek előfeltétele pedig a céhkorlátok ledöntése. /60./

Amikor a Zala megyei közgyűlések határozatai védelmet biztosítanak a kontár iparosoknak, megvédik a legényeket a céhek igazságtalan "zsarolásával" szemben, megtiltják a céheknek a zsidó mesterek bántalmazását, hangoztatják a céh rendszer iparfejlődést gátló szerepét, a megye a haladás élvonalába tartozik.

Jegyzetek

1. Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. I. Pest, 1841. 480.p.
2. ZmL, Zala megyei helytörténeti lexikon cédulái:
Korabinsky: Geogr. hist. Lexikon. 301. p.
Vályi: Magyarország leírása. II. 356. p.
Thiele: Königr. Ungarn. I-II. 128.p.
Magda Pál: Magyarország stat. és geogr. leírása. 301.p.
3. Fényes, 1841. 456. p.
4. Szántó Imre: A parasztság kisajátítása és mozgalmai a dunántúli Pestetics-birtokon 1711-1850. Bp.1954.
Művelt Nép K. 83-87.p.
5. Degré, 1864. 264-265. p.
Bontz József: Keszthely város monográfiája.
Keszthely, 1896.
6. Koppány - Kozák, 1965. 25-26. p.
7. ZmL, Iványi Béla kézírata.
7. Simonffy Emil: Kanizsa utolsó pere a földesurasággal.
/A nagykanizsai Thury György Múzeum jubileumi emlékkönyve 1919-1969./ Nk. 1972, 121-122.p.
8. Degré Alajos: A nagykanizsai gimnázium története 1765-1948./ A nagykanizsai Lendler Jenő Gimnázium évkönyve 1965/66./ Nk. 1966, 20.P.

9. OL, Filmtár, B 212, B 213, B 216, B 217, B 218.
Az 1828. évi országos összeírás.
10. Berlász, 1967.
11. Eperjessy, 1967. 43. p.
12. Zm. közgy. jkv. 1829. jan. 12. 599.
TGyM, O. 73. 72. 22. 1.
13. Eperjessy, 1967.
14. Kassics, 1835. 322. p.
15. Zm. közgy. jkv. 1830. febr. 6. 499.
16. Céhkataszter, 1976. 175-177. p.
17. uo. 177. p.
18. uo. 174-183. p.
19. Zm. közgy. jkv. 1834. jan. 7. 251.
1834. aug. 4. 1603.
1835. aug. 17. 1611.
1836. jun. 20. 1080.
20. Zm. közgy. jkv. 1831. szept. 26. 2362.
1832. nov. 5. 2368.
21. Zm. közgy. jkv. 1843. aug. 31.
1843. szept. 18. 2551.
1844. ápr. 15. 1260.
22. Zm. közgy. jkv. 1837. nov. 13. 2436.
23. Eperjessy, 1967. 72-73. p.
24. TGyM, O. 91. 72. 36. 3.
25. ZmL, A keszthelyi csizmadiacéh jegyzőkönyve 1813-1869.
26. ZmL, IX. 27.

27. TGyM, O. 74. 72. 22. 2.
28. ZmL, A keszthelyi ács, kőműves és cserepesceh
legényszegődési jegyzőkönyve 1752-1849.
29. ZmL, IX. 6.
30. ZmL, IX. 39.
31. Synopsis Conscriptiones Animarum pro Anno 1777. cum
Calculo proportionali. Kézirat. KSH. V. B. 31.sz.
32. Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapi-
talizmusba való átmenet időszakában. Bp. 1975.
Akad K. 167. p.
33. Zm. közgy. jkv. 1826. dec. 11. 3021.
34. Zm. közgy. jkv. 1841. aug. 31.
35. TGyM, 72. 21. 4.
36. Zm. közgy. jkv. 1843. aug. 31., szept. 18. 2552.
37. TGyM, O. 97. 72. 37. 5.
38. Zm. közgy. jkv. 1844. aug. 12. 2466.
39. uo. 1845. aug. 18. 3725.
40. uo. 1830. aug. 9. 2492.
1840. szept. 22. 2305.
41. Barbarits Lajos: Nagkanizsa város monográfiája.
Bp. 1929. 302. p.
42. Zm. közgy. jkv. 1832. márc. 26. 935.
43. uo. 1833. márc. 18. 854.
44. uo. 1832. nov. 5. 2464.
45. uo. 1830. márc. 15. 1060.
1839. jan. 14. 249.

46. Eperjessy, 1967. 125. p.
47. Zm. közgy. jkv. 1822. márc. 4. 650.
48. uo. 1824. dec. 13. 2433, 2434, 2435.
49. Eperjessy, 1967. 127-129.p.
50. Zm. közgy. jkv. 1830. nov. 8. 3367.
51. uo. 1838. jan. 15. 350.
52. uo. 1836. jun. 20. 1481.
53. Eperjessy, 1967. 130.p.
54. Zm. közgy. jkv. 1842. jan. 10. 53.
55. uo. 1844, nov. 4. 3459.
56. uo. 1845. nov. 10. 4354.
57. Zm. közgy. jkv. 1846. szept. 14. 3350, 3351.
58. uo. 1847. nov. 15. 3730.
59. Eperjessy, 1967. 136. p.
60. Eperjessy, 1967. 133. p.

1711.

Mezővárosaink gazdasági adatai a XVIII.sz-ban

A mezőváros neve	Az adózó családfelek száma	Az igazál- lakok száma	Vetésterület pozsonyi mérőben	Bortermés akóban	Az iparosok száma
Kanizsa	84	192	471	277,5	20
Keszthely	131	205	897,5	2584,5	42
Sümege	55	49	70	129 1/5	18
Szentgrót	73	118	820	1333	22
Tapolca	50	89	237	755	22
Túrje	34	39	183,5	407	4

1750.

A mezőváros neve	Az adózó családok száma	Az igazságtok száma	Őszi és tavaszi termés	Bortermés akóban	Az iparosok száma
Kanizsa	305	277	3682	1605	85
Keszthely	293	200	1312	3987,5	45
Sütemeg	236	135	787,5	88 1/4	50
Szentgrót és Polgárváros	88+58=146	22+30=52	281,5+ 208,5=490	611 1/4+ 228 1/2~840	5+2 =7
Tapolca	205	201	1456	3044	32
Magyar-és Német-Türje	83+47=130	56+26=82	553,5+234 =787,5	437+52=489	10+4=14

1770.

A mezőváros neve	Az adózó családok száma	Az ígásállatok száma	Buza, rozs, árpa és zab	Bortermés	Az iparosok száma
Kenizsa	426	466	2779	?	172
Keszthely	458	301	2597,5	7648	109
Sümeg	271	237	3340	945	100
Szentgrót és Polgárváros	184+89= 273	73+109=182	762,5+783= 1545,5	962+470 = 1432	74+10= 84
Tapolca	333	325	2771	?	108
Belső-és Külső-Türje	111+73= 184	158+65=223	2076+1642,5 =3718,5	548+184,5 =732,5	29+18=47

A kézművesek megoszlása a mezővárosok és az iparágak szerint 1750-ben

A mesterség megnevezése	Kanizsa	Keszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Türje	Összesen
1. arcularius	2	1	2	-	-	1	6
2. braccarius	2	-	-	-	-	-	2
3. calcarius	-	-	1	-	-	-	1
4. cerdo	1	-	-	-	-	1	2
5. ceroplasta	-	-	1	-	-	-	1
6. chirurgus	-	-	1	-	-	-	1
7. coriarius	1	1	1	-	-	-	3
8. cothurnarius	14	6	5	-	1	2	28
9. "faber"/faber ferr./	3	3	3	1	1	1	12
10. faber lignarius	-	3	3	1	-	2	9
11. faber serarius	1	2	-	-	-	-	3
12. figulus	9	2	4	-	-	1	16
13. lagenarius	7	-	-	-	-	-	7

1750.

A mesterség megnevezése	Kanizsa	Keszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
14. lanio	2	3	3	1	1	-	10
15. murarius	2	1	-	-	-	-	3
16. hodularius	2	1	2	-	-	-	5
17. pellio	7	3	3	1	2	-	16
18. pileator	-	3	-	-	-	-	3
19. pistor	-	1	1	-	-	1	3
20. restiarius	1	1	1	-	-	-	3
21. rotarius	3	-	-	-	-	-	3
22. sartor	6	6	3	-	1	1	17
23. sutor	11	2	3	1	3	-	20
24. textor	7	3	10	1	1	4	26
25. tonsor	1	-	-	-	-	-	1
26. torneator	1	-	-	-	-	-	1

1750.

A mesterség megnevezése	Kanizsa	Keszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
27. viator	1	2	2	1	-	-	6
28. vitrarius	-	-	1	-	-	-	1
a mesterséget nem nevezték meg, vagy ol- vashatatlan	1	1	-	-	22	-	24
Összesen	85	45	50	7	32	14	233

A kézművesek megoszlása a mezővárosok és az iparágak
szerint 1770-ben

A mesterség megnevezése	Kanizsa	Keszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
1. architector	-	-	2	-	-	-	2
2. arcularius	5	2	3	1	3	2	16
3. aurifaber	1	-	-	/1/	-	2	2
4. "calcis ustor" /calcarius/	-	-	2	-	-	-	2
5. caminarius	1	-	-	-	-	-	1
6. cerdo	1	1	-	1	-	-	3
7. ceroplasta	-	1	/1/	-	-	-	2
8. chirotecarius	1	-	-	-	-	-	1
9. whirurgus	-	-	1	-	1	1	3
10. cothurnarius	21	12	8	8+/1/	9	3	62
11. colorator	-	-	-	1	-	-	1
12. cremati ustor	-	-	-	1+/1/	1	-	3

1770.

A mesterség megnevezése	Kenizsa	Keszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
13. cribrarius	1	-	-	1	-	-	2
14. ophiarius	1	-	-	-	-	-	1
15. "faber"/faber ferr./	4	2	5	3+/1/	6	2	23
16. faber lignarius	14	1	-	3+/1/	1	4+/1/	24
17. faber serarius	4	5	1	1	2	/1/	14
18. "fidicen" /fidium confec- tor/	1	/1/	-	/1/	-	-	3
19. figulus	4	4	7	4	7	3	29
20. fullo	-	-	-	-	7	-	7
21. funifex	/1/	-	1	-	-	1	3
22. "galenifec" /petasarius/	-	1	-	-	-	-	1
23. gausapearius	-	6	5	5	3	-	19
24. horopaeus	/1/	-	-	-	-	-	1
25. hortulanus	1	-	-	-	-	-	1

1770.

A mesterség megnevezése	Kenizsa	Keszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
26. lagenarius	9	-	-	-	-	-	9
27. laminarius	1	-	-	-	-	-	1
28. lanio	/4/	/2/	1	1+/1/	1	/1/	11
29. lapicida	-	1	-	-	-	-	1
30. lorarius	4	2	1	1	1	1	10
31. molitor	-	-	-	2+/3/	-	/1/	6
32. murarius	6	2	4	2	1	4	19
33. murarius-tabac- carius	-	1	-	-	-	-	1
34. nodularius	7+/1/	2	2	2	2	-	16
35. "novacular"	-	-	1	-	-	-	1
36. pectenarius	-	1	-	-	-	-	1
37. pellio	12+/1/	9+/1/	8	2+/2/	10	-	45
38. petaserius	2	-	-	-	-	-	2
39. pictor	-	-	1	-	-	-	1

1770.

A mesterség megnevezése	Kenizsa	Kaszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
40. Pileator	-	3+/1/	2	3	1	-	10
41. piscator	-	10+/2/	-	-	-	-	12
42. pistor	2	1	1	1	1	1	7
43. rotarius	3	/1/	3	/1/	3	2	13
44. sartor	31+/3/	8+/4/	4	13+/5/	8+/1/	3	80
45. sartor ger- manicus	-	-	2	-	-	-	2
46. sclopetarius	-	-	-	/1/	-	-	1
47. sculptor	1	-	-	-	-	-	1
48. smigmator	1	-	-	-	-	-	1
49. sutor	11+/1/	3	1	10	10	4	40
50. sutor hun- garius	-	-	6	-	-	-	6
51. sutor ger- manicus	-	2	3	-	-	-	5
52. tabacarius	1	-	1	-	-	-	2

1770.

A mesterség megnevezése	Kanizsa	Keszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
53. tegularius	1+/1/	-	-	/1/	-	/1/	4
54. textor	11	21	20	16+/2/	24	16	110
55. tibialifex	-	-	1	-	-	-	1
56. tinctor	1	2	1	-	-	-	4
57. torneator	2	1	1	/1/	-	-	5
58. viator	5	3	1+/3/	2+/1/	7	-	22
59. vitrarius	/2/	1	-	-	-	-	3
olvashatatlan írás	1	1	-	-	-	-	2
Összesen	187	121	104	108	109	52	681

Magyarázat: 1/ a zárójelben közölt számok a mezővárosok egyéb népességének /extraseri-
alisták, zsidók, uradalmi- egyházi szolgálatban levők stb./ iparosait
jelzik.-

2/ idézőjelben közöltem az összeírás által használt mesterségneveket;
a 35. sz. "novacular" - mesterségnek nem találtam nyomát sem a céh-
kataszterben, sem Kassics szótárában, de miután novacula, - ae f. =
borotva, borotvákészítőnek vettem.

Az iparosok száma 1773 és 1848 között a dicális
conscriptiók alapján

É v	Kanizsa	Keszthely	Süveg	Tapolca	Túrje /Belső/
1773	-	-	-	121	-
1775	202	-	111	-	32
1776	197	-	122	127	30
1777	233	-	116	92	23
1778	221	-	113	54	20
1779	222	-	114	108	27
1780	-	-	-	-	24
1783	-	165	87	-	-
1784	-	154	93	100	24
1785	-	151	99	80	28
1786	--	137	94	77	31
1787	-	139	77	-	26
1793	-	-	-	94	-
1795/96	-	-	100	85	-
1797	-	146	92	65	-
1798	-	148	94	69	-
1799	-	171	89	60	-
1800	188	162	-	-	-
1802	-	-	91	54	-
1804	-	-	88	97	-
1810	-	-	87	-	-
1815	-	-	101	-	-

É v	Kanizsa	Keszthely	Sümeg	Tapolca	Türje /Belső/
1820	-	-	120	97	-
1823	-	-	116	104	-
1824	-	-	134	104	-
1827	-	-	72	76	-
1829	-	-	87	66	-
1830	-	-	97	-	-
1832	-	-	95	52	-
1835/36	-	217	121	57	16
1839/40	-	-	56	-	19
1841/42	-	-	64	65	-
1844/45	-	-	133	54	-

Megjegyzés: 1/ a dicális conscriptio hiányossága miatt csupán Sümegen és Tapolcán követhető viszonylag folyamatosan az iparosok létszáma 1773 és 1848 között;

2/ az iparosok városonkénti összlétszámához az egyéb lakosság /zsellérek, zsidók, extraserialisták stb./ iparosait is hozzáadtam.

A kézművesek megoszlása a mezővárosok és az iparágak szerint 1828-ban

A mesterség megnevezése	Kanizsa	Keszt- hely	Sümdg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
1. ahenarius	2	1	1	-	-	-	4
2. arcularius	5	4	6	4	3	1	23
3. aurifaber	1	-	-	-	-	-	1
4. catapultarius	-	-	1	-	-	-	1
5. cerdo	3	2	2	1	1	-	9
6. ceroplasta	2	2	-	-	-	-	4
7. "clavifaber" /clavicularis/	-	-	1	-	-	-	1
8. compactor	1	-	-	-	-	-	1
9. cothurnarius	29	9	20	6	6	1	71
10. cribrator	1	1	-	1	-	-	3
11. ephippiarius	-	-	1	1	-	-	2
12. faber ferrarius	7	2	7	2	3	1	22
13. faber lignarius	7	2	1	1	-	6	17

1828.

A mesterség megnevezése	Kanizsa	Kaszt- hely	Süveg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
14. faber serarius	3	4	-	-	-	2	9
15. figulus	13	12	12	1	5	-	43
16. funifex	2	1	2	-	-	-	5
17. gausapearius	4	1	12	1	4	2	24
18. horopaecus	2	1	1	-	-	-	4
19. hortulanus	1	-	-	1	-	-	2
20. imbricator	1	1	-	-	-	-	2
21. laminarius	2	-	1	-	-	-	3
22. lanio	1	2	2	1	1	1	8
23. lapicida	-	1	-	-	-	-	1
24. lorarius	3	-	1	1	3	-	8
25. molitor	-	2	1	2	3	2	10
26. murarius	2	-	1	-	-	4	7
27. nodularius	3	-	1	-	1	-	5
28. pannifex	1	-	-	-	-	-	1

1828.

A mesterség megnevezése	Kenizsa	Keszt- hely	Sümeg	Szentgrót	Tapolca	Túrje	Összesen
29. pectinifex	4	1	3	-	-	-	8
30. pellio	17	1	2	5	7	-	32
31. pileator	2	2	2	1	1	-	8
32. pistor	5	3	2	1	1	1	13
33. rotarius	-	1	2	1	-	-	4
34. sartor	21	5	7	6	6	2	47
35. sclopetarius	1	1	-	-	-	-	2
36. smignator	1	1	-	-	1	-	3
37. sutor	12	5	10	1	10	1	39
38. textor	15	8	16	10	25	8	82
39. tibialifex	-	-	-	-	1	-	1
40. tinctor	2	1	1	1	1	1	7
41. tonsor	1	1	-	-	-	-	2

1828.

A mesterség megnevezése	Kanizsa	Keszt- hely	Süveg	Szentgrót	Tapolca	Túrja	Összesen
42. torneator	2	2	1	1	-	-	6
43. viator	5	1	4	-	3	-	13
44. vitrarius	3	-	-	-	-	-	3
olvashatatlan írás	13	-	-	1	-	-	14
Összesen	200	81	124	51	86	33	575

